

HISTORISCHE *VERENIGING* *GEMEENTE BEILEN*

Drentsche Boerderij

jaargang 3 – nummer 3 – september 1991

3-1991

Verkoopprijs: Losse nummers f 7,95

Inhoudsopgave:

- blz. 1 "Mededelingen"
- blz. 2 "Muskusfabriekje" - R. Wessels
- blz. 4 "De spoorlijn Zwolle-Groningen" - L. Kinds
- blz. 11 "Onderwijs in Hoog- en Laaghalen" - W. Bazuin
- blz. 16 "Rouw in Beilen" - T. L. Kroes
- blz. 19 "Boerderij Seubring" - T. L. Kroes
- blz. 21 "De vroegere Joodse synagoge" - H. Nauta
- blz. 24 "De familie Oosterhof te Makkum" - G. J. Dijkstra
- blz. 29 "Landbouw in Drenthe"; verslag van de lezing van
J. Bieleman - T. L. Kroes

De auteurs:

W. Bazuin, Volmachtenstraat 2, 9414 AL Hooghalen
drs. J. Bieleman, Roghorst 200, 6708 KS Wageningen
drs. G. J. Dijkstra, Pinksterbloem 42, 9411 CH Beilen
L. Kinds, Hoofdstraat 17, 9414 AA Hooghalen
T. L. Kroes, Hijkerweg 19, 9411 LS Beilen
drs. H. Nauta, Schapendrift 50, 9411 BT Beilen
R. Wessels, Asserstraat 42, 9411 LM Beilen

De redactie:

T. L. Kroes, Hijkerweg 19, 9411 LS Beilen, ~~tel. 05930-23382~~
(eindredacteur)
G. J. Dijkstra, Pinksterbloem 42, 9411 CH Beilen, ~~tel. 05930-24826~~
R. Wessels, Asserstraat 42, 9411 LM Beilen, ~~tel. 05930-23458~~

Het volgend nummer:

In de maand november zal het volgend nummer verschijnen. Uw bijdragen, zowel foto's als artikelen en verhalen zijn zeer welkom.

Copyright:

Het overnemen van artikelen of delen daarvan is slechts toegestaan na verkregen SCHRIFTELIJKE toestemming van de eindredacteur.

Foto omslag: *Drentse boerderij omstreeks 1909. (Foto: Archief J. Bijkerk)*

BESTUURSMEEDEDELINGEN

Geschonken

De Historische Vereniging Gemeente Beilen heeft de laatste maanden het volgende ontvangen:

Van de erfgenamen van mevr. G. Hunse (Beilen) ontving de vereniging diverse oude ansichtkaarten.

Dhr. P. de Noord (Beilen) schonk de vereniging facsimilé uitgaven van de Drentsche Volksalmanak van 1837 t/m 1839 en de Nieuwe Drentsche Volksalmanakken van 1957 t/m 1988 en diverse jaargangen van het maandblad Drenthe.

Dhr. H. Schuiling (Beilen) schonk de Historische Vereniging een topografische kaart van Midden-Drenthe uit het eind van de vorige eeuw.

Van dhr. J. Wieringa (Haren) ontvingen wij zijn archief met verzamelde veldnamen en kaarten van veldnamen van bouwakkers en groenlanden uit de gemeente Beilen.

Ledenadministratie/distributie/bezorging

~~De ledenadministratie wordt verzorgd door:~~

~~D. J. Rosenberg, 't Spijk 11, 9411 KX Beilen, tel. 05930-22698~~

~~De distributie van tijdschriften wordt verzorgd door:~~

~~H. Bos, Speenkruid 4, Beilen, tel. 05930-24932~~

~~De bezorging van tijdschriften wordt verzorgd door:~~

~~BEILEN: D. L. Ludwig, Reigerlaan 7, tel. 05930-25012~~

~~HIJKEN: H. J. Vos, Oosteinde 12, tel. 05930-23028~~

~~HOOGHALEN: A. Hulzebos, De Drift 23, tel. 05930-2490~~

~~SPIER: A. Rutgers-Gerrits, Brinkkampen 37, tel. 05936-2694~~

~~WIJSTER/DRUJBER: H. L. G. Schuur,~~

Nieuwe Es 10, tel. 05936-2412

De tijdschriften van leden, die niet in de gemeente Beilen wonen, worden per post verstuurd.

~~Losse verkoop van tijdschriften: BEILEN: Boekhandel Bruna en Boekhandel Kerkhove; HIJKEN: De Dorpshoeve; HOOGHALEN: Kapsalon en Tabaksartikelen Bazuin; SPIER: Café restaurant Schorlinghuis; WIJSTER: Supermarkten Garant en Super.~~

OPROEPEN

DOKTER MEIJERING

Mevr. B. Tattje-Bos is bezig met een artikel over dokter Meijering. Zij zou graag in het bezit willen komen van een foto van hem. Verder is ook elke informatie over hem zeer welkom.

GEVRAAGD TYPISTEN

De heren W. de Jonge en A. Japenga zijn momenteel bezig met het indexeren van het gemeente-archief van de eerste helft van de 19e eeuw. Hun gegevens moeten opgeslagen worden in een computerprogramma. Wij zoeken dan ook enkele typisten. Meer informatie bij G. J. Dijkstra, tel. 05930-24826.

Rectificatie

Van mevrouw A. Bos-Scheffer te Hijken ontvingen wij de opmerking dat bij de foto van de installatie van burgemeester Wytema (Hist Tijdschr. jrg. 3, nr. 2, blz. 17) een verbetering dient plaats te vinden. Op de achterste rij nr. 8 werd genoemd: L. Vredeveld (?). Mevrouw Bos maakte ons er op attent, dat nr. 8 is: Egbert Wever, destijds wonende aan de Meerweg te Hijken.

MUSKUS- FABRIEKJE

Naar aanleiding van vragen naar het muskusfabriekje te Smalbroek/Terhorst volgt hieronder een samenvatting over het kortstondig, maar hevig bestaan van dit 'fabriekje'.

Op 18 september 1894 ontvangt het gemeentebestuur een aanvraag tot vergunning voor het oprichten van een "fabriek tot het bereiden van vluchtige producten" van Julius Wagner, fabrikant en scheikundige uit Riel bij Breda. Hij voegt er een tekening en beschrijving van het fabricageproces bij.

Burgemeester en Wethouders zitten een beetje in de maag met deze moderne alchemist. Ze vertrouwen het zaakje niet erg. Burgemeester De Vidal heeft in "Het Nieuws van den Dag" van 7 september 1894 gelezen, dat bij Koninklijk Besluit van 11 augustus 1894 is gehandhaafd het Besluit van B. en W. van Tilburg d.d. 18 oktober 1893 om een vergunning aan Wagner tot oprichting van een fabriek van kunstmatige muskus af te wijzen.

Op 25 september wendt De Vidal zich tot zijn collega in Tilburg en informeert naar

de gronden van afwijzing, omdat B. en W. noch met de fabriek noch met de te maken stoffen bekend zijn en dus ook niet weten of de fabriek schadelijk zal zijn voor de volksgezondheid.

Op 27 september komt een uitvoerig antwoord uit Tilburg. De burgemeester van die stad schrijft onder meer dat met "kunstmatige muskus" hetzelfde wordt bedoeld als met "vluchtige producten". In Roermond noemde men het "chemische parfumerieën", in St. Michielsgestel "fabriek van reukwerken", in Schaerbeek "laboratoire de chimie (fabrique de Musc)" en in Alphen en Riel "fabriek van sulfo vegeto currosif". Het zijn allemaal dezelfde fabrikaten. Wagner heeft dus al heel wat afgevent met zijn fabriekje. De burgemeester van Tilburg voegt nog bij het verzoek van Wagner aan H.M. de Koningin, alle stukken van de Raad van State en een exemplaar van de "Tilburgse Courant", waarin het Koninklijk Besluit in z'n geheel is opgenomen.

Hierdoor enigszins gesterkt besluiten B. en W. op 19 oktober 1894 hun beslissing omtrent een vergunning vooreerst te verdagen. Volgens een schrijven aan de Commissaris der Koningin hielden de berichten uit Tilburg in, dat de fabriek nadelige gevolgen heeft voor de landbouw en de boterbereiding.

Julius Wagner zit inmiddels niet stil. Hij heeft "van bevoegde zijde" vernomen, dat hij eigenlijk helemaal geen vergunning nodig heeft. Hij koopt dan ook een perceel heide nabij de straatweg naar Dwingeloo, een

Albert Oeben bevindt zich op de plaats waar het muskusfabriekje heeft gestaan. (Foto: Archief Hist. Ver.)

ander perceel dan waarvoor hij vergunning had aangevraagd en laat daar op 17 november een houten loods neerzetten. Deze brandt in de nacht van zondag 18 op maandag 19 november tot de grond toe af. Wagner richt onmiddellijk op dezelfde plaats een nieuw gebouw op in dezelfde trant en vangt met z'n werkzaamheden aan. De boeren uit de omgeving hebben echter lont en nog veel meer geroken en gaan tot actie over. De burgemeester schrijft aan de C.d.K.: "De ergernis van vele ingezetenen werd hierdoor niet weinig opgewekt en hebben tal van landbouwers uit de buurtschappen op 22 dezer het plan opgevat en ook uitgevoerd om Wagner te dwingen tot afbraak van zijn loods en vertrek van hier. Gepoogd werd de loods in brand te steken, doch zonder gevolg en toen dit niet hielp, is Wagner genoopt f 5,- te geven aan de aanwezigen en te beloven den volgenden dag te vertrekken, terwijl werd gezegd den volgenden avond terug te zullen komen met nog veel meer man. Wel is op dat oogenblik, zoowel door het publiek als door Wagner in de lucht geschoten, doch eenig geweld werd anders niet gepleegd." De burgemeester is er met de rijkspolitie naar toe gegaan en ook de volgende avond, maar de boeren zijn niet weer verschenen. De brigadier van de marechaussee te Dwingeloo en rijksveldwachter Snoeibaard maken procesverbaal op en nemen enkele voorwerpen en fabrikaten in beslag.

Na een lastgeving van het gemeentebestuur om met de werkzaamheden te stoppen, verklaart Wagner zich op 30 november bereid om de inrichting te sluiten en de loods af te breken.

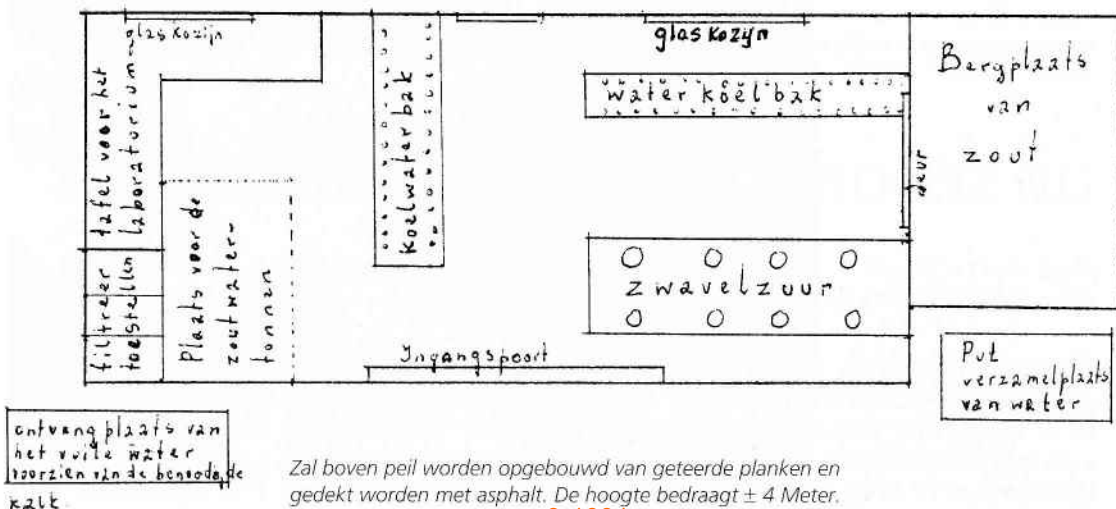
Het juridisch steekspel omtrent een al of niet juiste toepassing van de wet van 1875 gaat nog lang door, maar dat zal de boeren een zorg zijn. Zij hebben hun zin en het verhaal van het merkwaardige fabriekje wordt nog vaak aan kinderen en kleinkinderen doorverteld.

Jaren later speelt Albert Oeben, geboren in 1906 en toen wonende te Smalbroek, als tienjarig jongetje met z'n vriendjes op de heide. Er was nog duidelijk te zien waar het 'fabriekje' had gestaan. "Een stuk, zo groot als dizze kamer waren de zudden ofplagd," vertelt Albert. Ze vonden er mooi gekleurde stukjes glas, groen en rood, die schitterden in de zon. Ze gingen op de grond liggen en verbeeldden zich nog de vreemde geuren op te snuiven, waarvan hun vaders verteld hadden.¹⁾

Aanvraag tot vergunning

*"Plattegrond teekening, overgelegd ter vol-
doening aan art. 5 van de Wet van 2 Juny
1875 (Staatsblad no. 95) bij het verzoek om
vergunning tot oprichting van eene fabriek
tot het verkrijgen van vluchtige producten,
ingediend door den ondergeteekende den
17 Augustus 1894. w.g. J. Wagner.*

Beschrijving van de plaats en opgave wat

in de inrichting zal worden verricht, overgelegd ter voldoening aan de wet van 2 Juny 1875 (St.bl.95) bij het verzoek om vergunning tot oprichting van eene fabriek tot het verkrijgen van vluchtige producten: sulfozuur en muscus.

I Sulfozuur

Een zekere hoeveelheid zwavelzuur wordt gestort in een glazen bol van 3 liter inhoud. Deze bol plaatst men in een koudwaterbad en daarna voegt men in deze glazen bol (in kleine hoeveelheden) butylalcohol en xylol toe, waarna men het doorschudt. Na 3 tot 4 uur wordt de inhoud van den bol in een ton, gevuld met 24% zoutwater gestort. Dit bezinksel wordt door linnen gefiltreerd, de hoeveelheid, die in het filter achterblijft, wordt in zuiver water opgelost, door filtreerpapier gefiltreerd en in porceleinen schalen opgevangen, waarin zich dit product uitkristalliseert.

De kristallen worden op een petroleumkooktoestel, op een dampwaterbad, gedroogd, het product heet Sulfozuur.

II Kunstmatige moschus (muscus)

In een glazen bol van drie liter inhoud wordt zwavelzuur en salpeterzuur gedaan en onder schudden kleine hoeveelheden sulfozuur toegevoegd. Dit nitraat wordt in een ton met zuiver zacht water gestort, daarna door linnen gefiltreerd en met ammoniak geneutraliseerd, daarop in 96% alcohol en op een petroleumkooktoestel verwarmd en door filtreerpapier gegoten, waar het dan in porceleinen schalen opgevangen in naalden kristalliseert. De

alcohol wordt afgegoten en de kristallen in warme lucht gedroogd.

Het verkregen product is gekristalliseerde Moschus (Muscus). Rozenodeur, violenodeur, meiklokjesodeur etc. zijn op den eersten trap tot ontwikkeling.

Het jaarlijksch verbruik van de vereischte materialen beloopt nagenoeg het volgende:

40.000	Kilogram	zout
10.000	Idem	zwavelzuur
500	idem	ijzerbutylalcohol
500	idem	xylol
1.000	idem	salpeterzuur
100	idem	ammoniak
1	vat	petroleum
5.000	Kilogram	zuiver salpeterzuur

Hieruit verkrijgt men jaarlijksch aan zuiver muscus circa 50 Kilogram.

Ontploffbare stoffen worden niet gebruikt. Het afvalwater stroomt in een met kalk gevuld gat.

De fabriek zal worden gebouwd op perceel Sectie D n. 2589, ongeveer 70 Meter van den straatweg van Westerbork naar Beilen. Ingediend door den ondergeteekende den 17 Augustus 1894. w.g. J. Wagner."

R. Wessels

Bron: Gemeente archief ingekomen stukken: 1894 nrs. 258, 269, 336 en 454.

uitgaande stukken: 1894 nrs. 454, 544, 535.

1895 nrs. 1, 58 en 78.

¹⁾ Albert Oeben, Drift 8 te Hijken, is behalve naar het "fabriekje", ook erg benieuwd naar het ontstaan van de naam "Makkummer plas", omdat die plas zo ver van Makkum verwijderd ligt. Wie kan hem over dit laatste inlichten?

DE SPOORLIJN ZWOLLE-GRONINGEN

HET ONTSTAAN VAN DE SPOORLIJN

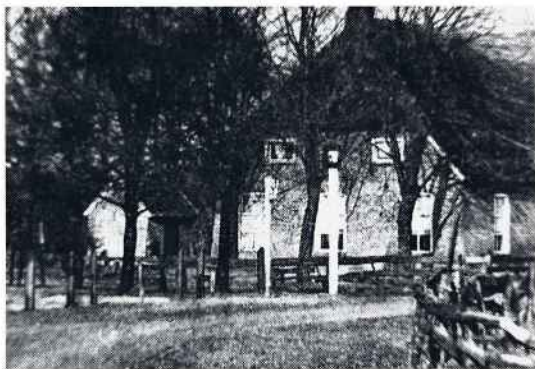
Waarom begon ik dit onderzoek over het ontstaan van de spoorlijn?

Daar waren voor mij twee redenen voor:

Ten eerste ons eigen huis! De boerderij Hoofdstraat 17 te Hooghalen, waar wij nu

vanaf 1972 wonen, is in 1868 gebouwd. Zij is in originele vorm nu de oudste in ons dorp.

Een jaar of 15 geleden kwamen we er achter dat het gebintwerk - dus de zware eiken "stielen" en horizontale liggers afkomstig waren van een boerderij uit het Middendorp die daar was afgebroken. De

*De oudst bekende foto van onze boerderij.
(Foto: Archief W. Bakker)*

reden van die afbraak was de aanleg van de spoorlijn Zwolle-Groningen. Daardoor kreeg ons huis ineens naast alleen maar oud te zijn er een historische dimensie bij. Mijn nieuwsgierigheid naar wat er zich eigenlijk allemaal heeft afgespeeld bij de aanleg van de spoorlijn was hiermee gewekt.

De tweede reden van mijn nieuwsgierigheid is van heel andere aard. Van 1976 tot 1981 werkte ik bij notaris Groen in Beilen. In die periode werd ook de ruilverkaveling Westerbork afgesloten. Ter gelegenheid van die afsluiting kreeg de notaris een pracht van een oude kaart van het noordelijke deel van de gemeente Beilen. De kaart dateert van 1825 en de schaal is in ellen aangegeven. Het is altijd

erg interessant om op zulke oude kaarten te studeren en ik zocht vanzelfsprekend eerst naar m'n eigen bekende omgeving. En wat schetste mijn verbazing! Hijken was in 1825 wel vijf keer zo groot als Hooghalen, terwijl Hooghalen nu toch wel iets groter dan Hijken is en dat is niet alleen door de naoorlogse nieuwbouw gekomen.

Hierdoor werd mijn nieuwsgierigheid geprikkeld. Ik ging mij afvragen wat de oorzaken kunnen zijn geweest dat, ruim 100 jaar geleden, het ene dorp in korte tijd veel sneller groeide dan een buurdorp. Ik geloof niet al te veel in provinciale plannenmakers of ambtenaren die rapporten produceren in de trant van "Drenthe Anno" (1970).

Volgens mij is vooral de spoorlijn van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van Hooghalen; mogelijk ook wel de doorgaande weg van Assen via Beilen naar Meppel.

Nou dat is dan mooi bedacht, maar dan moet je dat dan ook maar eens bewijzen. Dus de twee redenen om te onderzoeken wat de voorgeschiedenis is geweest van het huidige Hooghalen, wordt hier toegespitst op de spoorlijn. Ik wilde weten hoe de grondverwerving en schadevergoedingen indertijd zijn geregeld en afgewikkeld. En verder wilde ik de aanwijsbare invloeden op de ontwikkeling van Hooghalen nagaan. Daarbij hoopte ik dan, dat bij zo'n

te plegen onderzoek ook boven water komt wat er zich precies met je eigen huis heeft afgespeeld, voor het op de plaats stond waar het nu staat.

Hooghalen; in de boerderij links van het midden woont de auteur van dit artikel. (Foto: archief W. Bakker)

Deze foto is van latere datum. Rechts is één boom verdwenen. (Foto: L. Kinds/archief Hist. Ver.)

De voorgeschiedenis

Na de ingebruikneming van de eerste spoorlijn in Nederland (20 september 1839 - de lijn Amsterdam-Haarlem) heeft het tot 1845 geduurd voordat er enige activiteit ontstond met betrekking tot de aanleg van spoorlijnen in het noorden en oosten van ons land.

Een zeer belangrijk figuur bij de ontwikkeling van plannen tot het realiseren van spoorwegen in het noorden van ons land was mr. L. Oldenhuis Gratama, rechter en amateur-oudheidkundige. Daarnaast heeft ook mr. L. N. Graaf van Randwijck, in die tijd Gouverneur van Drenthe, zich bijzonder ingezet voor de de aanleg van spoorwegen.

In een vergadering van het "Departement Assen der Nederlandsche maatschappij ter bevordering van Nijverheid" in februari 1845 onder voorzitterschap van mr. Graaf van Randwijck, stelde mr. Oldenhuis Gratama voor een prijsvraag uit te schrijven om aan een plan voor spoorwegaanleg in Noord- en Oost Nederland te komen.

Daar is heel wat over gediscussieerd of een prijsvraag nu wel de methode was om een spoorlijn gerealiseerd te krijgen.

In de vergadering van 17 juli 1845, besloot het Departement Assen der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid tot het uitschrijven van bedoelde prijsvraag.

De tekst luidde als volgt:

"De Maatschappij verlangt een overzicht

van het nut, dat de aanleg van spoorwegen in provinciën Gelderland, Overijssel, Drenthe, Friesland en Groningen zou kunnen stichten, in verband met de spoorwegen en den handel in Hannover; wat men van die spoorwegen zou hebben te wachten, bijzonder in opzigt tot die streken, waarin alle gemeenschap te water en kanalen tot vervoer ontbreken, welke rigting die spoorwegen zouden kunnen hebben en of het ook zaak is spoedig tot derzelver daarstelling over te gaan"

Direct ontstond in de couranten in de eerder genoemde provincies veel geschrijf en commentaren. Gedeputeerde Staten van Drenthe meldde in juli 1845 dat door vijf associaties concessies waren gevraagd.¹⁾

In de herfst van 1845 kwam het plan Balkema op tafel, dat hield in: de aanleg van een spoorlijn van Zwolle tot Meppel over Hasselt en Zwartsluis en vandaar naar Assen.

Ik veronderstel dat die lijn in onze provincie ongeveer de Drentsche Hoofdvaart zou volgen; plaatsen worden niet genoemd. Wel wordt vermeld, dat men langs de westkant van Assen zou gaan. Het zou de Drentse Hoofdvaart bij de "Witterklap" (nu Witterbrug) kruisen.

Op 10 december 1845, twee maanden later, werd die concessie in Den Haag getekend door de firma Balkema en door de Ministers van Financiën en Binnenlandse Zaken.

Een paar dagen later werd de Gouverneur van Drenthe Van Randwijck (die ook in Den Haag was geweest om die concessietekening te bevorderen) met veel gejuich en vlaggenhulde in Assen ontvangen.

In juli 1846, een half jaar later, meldde Gedeputeerde Staten dat er druk werd gewerkt aan waterpassingen, uitbakening, plannen en het maken van bestekken.

Maar toen kwamen er tegenslagen.

De Balkema-organisatie had onder gunstige voorwaarden op de Londense beurs het plan "gedebuteerd". Maar een beursval in begin 1846 die doorliep tot 1847 zette alles op losse schroeven en deden bankiers en

industriëlen in Londen, Birmingham en Manchester er vanaf zien geld te investeren in een spoorlijn in Drenthe. Eind 1847 moest de combinatie Balkema de concessie teruggeven.

Op 25 april 1848 werd de concessie officieel vervallen verklaard.

In de volgende jaren werd er in de couranten wel veel geschreven, maar verder gebeurde er niet zo veel.

Op 24 maart 1855, 10 jaar na de eerste aanzet, werd aan C. S. Sixma, Baron van Heemstra concessie verleend tot aanleg van een spoorlijn van Harlingen over Leeuwarden, Meppel, Zwolle naar Almelo en Duitsland, alsmede van Harlingen over Leeuwarden, Groningen naar Leer in Noord-Duitsland. Drenthe werd letterlijk en figuurlijk gepasseerd.

Ook in het verslag Van G.S. van juli 1856 staat vermeld dat de minister van Binnenlandse Zaken heeft laten weten, dat elke poging tot uitbreiding der concessie vruchteloos wordt geacht. Maar ook de onderneming van Sixma Baron van Heemstra zag geen kans deze concessie tot uitvoering te brengen. Zij werd dus ontbonden.

Mr. L. Oldenhuis Gratama, in het begin van dit overzicht reeds genoemd, zag de bui hangen voor Drenthe. Hij bedacht een reddingsplan en gaf in april 1855 een brochure uit onder de titel "Bedenkingen over de rigting van den spoorweg in Friesland, Groningen en Drenthe".

Oldenhuis Gratama deed hiermee een poging voor Drenthe nog iets van een spoorlijn te redden. Zijn voorstel hield in om vanaf Meppel in rechte lijn naar het Noorden een spoorlijn aan te leggen tot Haule en vandaaruit als stralen uit het middelpunt van een cirkel, lijnen naar Leeuwarden, Groningen en Assen.

De twee belangrijke beginselen die hij daarbij stelde luiden:

1. Bij bepaling der rigting der spoorlijn, moeten alle denkbeelden van provincialisme worden vergeten. (Er is na 150 jaar dus nog niet veel veranderd).
2. Spoorwegen zijn communicatiestromen, die alle andere communicatiemiddelen

opnemen. Onder communicatiestromen wordt in dezen nogal wat meer verstaan dan met elkaar praten. Alle menselijke contacten op welke wijze dan ook tot stand gebracht, worden hiermee bedoeld; rivieren, kanalen, straatwegen worden aan de spoorweg onderworpen. Als eenmaal een spoorweg in een streek ligt, worden stoomboten, diligences, vrachtwagens, vrachtschepen, marktschepen en particuliere vervoermiddelen en wegen naar de spoorweg gericht. Opzet van zijn plan was: bekorting van afstanden en alle communicatiemiddelen gemakkelijk kunnen opnemen.

In Groningen was men zeer enthousiast over dit plan en ook Drenthe kon hiermee leven.

Nog verschillende combinaties van bedrijven trachtten een concessie binnen te halen maar slaagden niet. Op 2 juli 1856, dus ruim een jaar na de concessie aan Baron Sixma c.s., verstrekte minister Simons namens Zijne Majesteit een voorlopige concessie aan de gebroeders Dull te Almelo, doch met dezelfde omschrijving als de concessie Sixma van Heemskerk. Drenthe (behalve dus Meppel) viel weer buiten de boot.

De Provinciale Staten van Drenthe besloten een adres²⁾ aan de koning te richten en benoemden een speciale commissie, waarin o.a. H. G. van Holthe tot Echten zitting had, om actie te ondernemen. Maar ook de concessie aan de organisatie Dull bleek geen haalbare kaart. Zij werd vrij snel weer teruggegeven.

De gedachte om spoorwegen aan te laten leggen door particuliere organisaties had echter zijn tijd gehad en er gingen steeds meer stemmen op dat het Rijk deze zaken zelf moest ontwikkelen.

In Drenthe bleef men actief bezig met het benoemen van gemeentelijke commissies, die de aanleg moesten activeren.

In 1856 en 1857 wist men samen tot een voorstel te komen om de grond voor een spoorlijn door Drenthe gratis beschikbaar te stellen.

Op 2 augustus en 7 oktober 1857 werd de volgende concessie verleend - nu aan Sloet en Reuchlin te Arnhem. Een spoorlijn door Drenthe was hierin opgenomen.

De provincies Overijssel en Gelderland boden aan om twintig jaar lang f 50.000,- in de exploitatie bij te dragen. De drie noordelijke provincies boden eenzelfde bedrag aan, evenredig (naar inwonertal) omgeslagen.

In april 1859 werd concessie verleend aan Bredius en Van Sijpesteijn voor aanleg van spoorlijnen in het zuiden van het land. En omdat het noorden en oosten ook al zo ver gevorderd waren, besloot de regering alle concessies in een wet te bekrachtigen. Op 19 november 1859 werd deze wet door de Tweede Kamer aangenomen, maar... op 8 februari 1860 door de Eerste Kamer verworpen.

De beide concessionarissen voor Noord/Oost en Zuid-Nederland legden hun taak neer.

Zowel de regering als vele anderen waren hierna van mening dat de spoorlijnen er moesten komen en dat dat nu maar eens zonder particulieren moest, dus... van staatswege. In april 1860 kwam hierover een wetsontwerp in de Tweede Kamer. In februari 1861 werd dit afgestemd, maar in april 1861 lag er al een nieuw ontwerp. Maar opnieuw ontstond er grote schrik in Drenthe. De spoorlijn door Drenthe was weer niet opgenomen. Alom teleurstelling en protest in onze provincie.

Er werd een "Spoorwegvereniging Drenthe" opgericht. Bijna alle dorpen deden hieraan mee. Er werd besloten een adres aan de koning te richten; in de redactie-commissie voor dit rekest zaten o.a. mr. L. Oldenhuis Gratama en mr. H. van Lier. Het adres begon aldus:

"Aan zijne Majesteit Willem III, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.

Met den meesten eerbied tot Uwent voor een aanzienlijk getal Drenthenaren, evenals zoovele derzelve bewoners van het

Noorden, in gespannen verwachting het spoorweg-ontwerp der Regering verbeidende en zich vereenigd hebbende om het groot belang, dat Drenthe daarbij heeft te behartigen."

Deze brochure aan de koning werd aan alle kamerleden uitgedeeld en overal verspreid. Het 16 pagina's tellende stuk werd later, vanwege haar waardige stijl, gewichtige beschouwingen en belangrijke statistieken en historische bijdragen als een stuk van blijvende waarde voor de Drentsche geschiedenis gezien.

Het stuk vergelijkt de jaren 1808, 1840 en 1858 de vele facetten van groei, van bevolking, landbouwproductie, belasting-opbrengsten en zaken als ontginning en vervening.

In de jaren 1857, 1858 en 1859 blijkt Drenthe de snelst groeiende provincie te zijn, wat betreft bevolkingsaanwas.

Lobbyen kende men in de 19e eeuw ook: verschillende boodschappers trokken naar het Haagse om o.a. bij minister-president Van Hall, bij de minister van Binnenlandse Zaken Van Heemstra en de liberale leider Thorbecke te pleiten voor een spoorlijn door Drenthe.

Iedereen had toegezegd de Drentse belangen te zullen behartigen. De Koning beloofde, dat hij niet zou dulden dat Drenthe werd achtergesteld bij andere provinciën.

In juli 1860 blijkt de regering in een memorie van toelichting m.b.t. de ontwikkeling van spoorlijnen in Nederland woord te houden. De lijn Meppel-Assen-Groningen is opgenomen. De Tweede Kamer neemt 27 juli 1860 het wetsontwerp aan. De Eerste Kamer discussieert op 16 en 17 augustus 1860 over het spoorwegplan. Van verschillende zijden wordt echter getracht de Drentse lijn onderuit te halen. Minister Van Heemstra verdedigt het plan met verve. Hij bezigt onder andere de zinsnede: "Als wij een spoorlijn aanleggen van Zwolle naar Groningen, mag men in Kampen en Nijmegen niet boos worden op Assen, omdat die plaats toevallig tussen Zwolle en Groningen ligt."

De wet komt op 17 augustus 1860 de Eerste Kamer door met 34 stemmen voor en 5 tegen. Op 18 augustus 1860 wordt de wet in het staatsblad afgekondigd. De voorbereidingen tot de definitieve aanleg kunnen beginnen.

De onteigeningswet van de Drentse lijn is van 14 september 1866. In december 1866 wordt f 200.000,— op de begroting geplaatst om de grond te kunnen verwerven. In de loop van 1867 wordt dit tot f 500.000 verhoogd.

Dit is ongeveer gelijk aan de begrotingspost voor waardering en aankoop. De totale kosten van de spoorlijn door Drenthe bedragen f 2.520.000,—.³⁾

In 1870 werd mr. Oldenhuis Gratama door de provincie Drenthe en de Asser Courant gevraagd een beschrijving te verzorgen van de totale voorgeschiedenis van de “daarstellingen, betreffende de spoorlijn Zwolle Groningen”.

In zijn reisbeschrijving vertelt mr. Oldenhuis Gratama wat de treinreiziger vanuit de trein van het Olde Landschap kan zien. Hieruit een kort citaat betreffende de gemeente Beilen:

“De spoorwegreiziger kan Drenthe niet beoordelen naar 'tgeen hij uit den wagon ziet. De kortste afstand levert niet de voor

de ontwikkeling en het gezigt schoonste punten. Ten Noorden van Station Hoogheveen begint het rechte eind van 5 uur. De baan geeft u thans de volle smaak van Drentsche heide, zij voert u in een groote heidevlakte die zich tot Beilen uitstrekt. Gij ziet daar;

*- heidebranden en plaggenstekers
- lange rijen bijenkorven, heideplukkers
- talrijke schaapskudden en den schaapherder; wijsgeer; de onfeilbare weerprofeet, de onverbiddelijke oordeelveller, de geijkte theoloog. Hij eet rond bij den boer, komt in alle huishoudingen, hij weet alles. Links ziet gij in de verte Ruinen, Pesse, den Anholt, Nuil, Spier, Dwingelo; rechts Drijber, Mantinge, Bruntinge, Wijster, Holthe, Makkum en Lieving.*

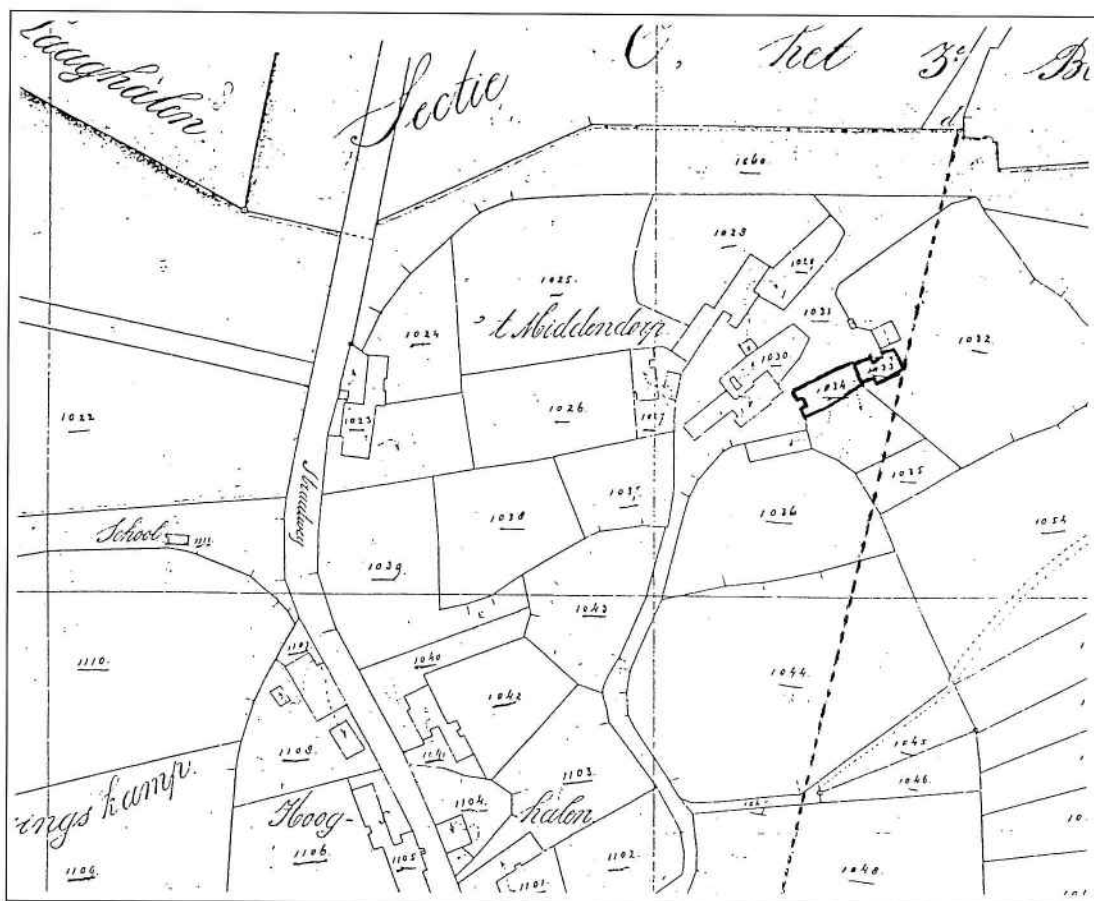
Na dit heidegezicht voert u de baan in de vruchtbare landen van den Beilerstroom. Buiten Beilen betreedt de baan de bouwlanden van de Beiler-Esch en het Noordveen, overschrijdt het begin van het reusachtige Oranjekanaal, geeft u links Eursinge, Beilen, Hijken, Hoog- en Laaghalen en de oude Landsschapskerk, de ronde Smilder Koepelkerk te zien. Rechts Westerbork, Alting, Klateringe, Zwiggelte, ten noorden van Halen bereikt zij de eeuwenoude groenlanden van Geelbroek.”

Hooghalen bezat eerst alleen een halte. In 1879 werd dat een station. Een jaar later

brandde het gebouw af. Er verrees een nieuw pand met een woning. Op 15 mei 1938 werd het station gesloten. Voor de aanleg van de spoorbaan werd in Drenthe bijna 275 ha grond verworven, waarvan 260 ha door middel van aankoop.

Het station van Hooghalen omstreeks 1920. (Foto: archief W. Bakker)

Kadastrale kaart van 1865. De nrs. 1033 en 1034 (zwaarder omlijnd) betreffen het pand van J. C. Timmerman. Het tracé van de spoorlijn is met een stippellijn aangegeven.

15 hectare werd onteigend. 40 are hiervan was bebouwd eigendom; 11,40 are hiervan betrof het pand van Jacob Koerts Timmerman te Hooghalen. Het gebintwerk van het huis waar wij nu in wonen, komt uit dat pand.

Lambert Kinds

Het station omstreeks 1940.
(Foto: Archief Oudheidkamer)

- ¹⁾ Associaties waren combinaties van bedrijven of particulieren die wel brood zagen in de aanleg van spoorwegen. Tegenwoordig zou je over een consortium spreken; een concessie is een overheidstoestemming tot het ontwikkelen van een plan van aanleg met kostenplaatje en exploitatie, op kosten van het particulier initiatief. Tegenwoordig doen de overheidsinstanties dat allemaal zelf.
- ²⁾ adres: een soort beroepschrift.
- ³⁾ Dit is een bedrag waarvoor tegenwoordig ongeveer een kilometer spoorlijn wordt aangelegd.

Literatuur:

- Mr. L. Oldenhuis Gratama, Bedenkingen over de rigting van den Spoorweg in Friesland, Groningen en Drenthe, 1855.
- Mr. L. Oldenhuis Gratama, Eenige weetenswaardige bijzonderheden omtrent de bestaanden spoorweg en deszelfs daarstelling, Assen, 1870. (bijlage bij Provinciale Drentsche en Asser Courant, 25 april 1870)
- De Spoorwegvereniging Drenthe, Aan Zijne Majesteit Den Koning, Van Gorcum, Assen, 1860.

ONDERWIJS IN HOOG- EN LAAGHALEN

Over het onderwijs in de eerste eeuwen van onze jaartelling is weinig of niets bekend.

Het gebied dat later tot Nederland gaat behoren was grotendeels onontgonnen en moerassig. De weinige mensen die er woonden, hadden moeite het hoofd boven water te houden. Schriftelijke communicatie hadden ze niet nodig. Belangrijke zaken werden onthouden - niet opgeschreven - en verhalen werden verteld - niet gelezen.

Ons gebied heeft lange tijd deel uitgemaakt van het Romeinse Rijk. In hun wijze van besturen was het schrift noodzakelijk. Er zijn Romeinse nederzettingen geweest, waar scholen gestaan hebben. Maar de Romeinse cultuur is nauwelijks tot de bevolking doorgedrongen, want er is niets van overgebleven.

Er volgden chaotische eeuwen met veel volksverhuizingen.

In de loop van de 6e eeuw hadden Frankische stammen zich in het zuiden aaneengesloten. In het door de Franken beheerste gebied werden kerken, kloosters en ook scholen gesticht. Er werden in 13e eeuwse bronnen zes scholen genoemd en in de 14e eeuwse veertig.

Bronnen uit de 16e eeuw vermeldde alleen een school in het kerkdorp Beilen. Pas in 1652 stond de landdag ("het provinciaal bestuur") toe dat de buurschappen, die ver van het kerkdorp vandaan lagen een eigen schoolmeester konden benoemen.

Drenthe

In Drenthe is het jaar 1806 van groot belang. Het Landschap werd losgekoppeld van Overijssel en kreeg een eigen bestuur. De landdrost Petrus Hofstede, die o.a. het onderwijs aanpakte, benoemde eerst drie, later vier schoolopzieneren, die samen de Commissie van Onderwijs vormden. Er werd een reglement opgesteld en een

bijzondere schoolorde.

Drenthe werd verdeeld in drie districten. Het kerspel Beilen behoorde in 1809 tot het tweede district en viel onder schoolopziener W. J. Koppius.

Verplichte schoolgeldbetaling was er al in 1630; verplicht schoolbezoek sinds 1730. Dat gebeurde overigens niet zonder dat men rekening hield met de realiteit, dat niet ieder kind op school verscheen.

In een tijd, waarin de Gereformeerde godsdienst (de latere Nederlandse Hervormde kerk) een staatsgodsdienst was, stond het godsdienstonderwijs op het eerste plan. Willem Lodewijk van Nassau, de Drentse stadhouder gaf direct na zijn ambtsaanvaarding bevel tot verwijdering van alle Roomse onderwijzers en de Staten-Generaal van de Republiek schreven in 1601 de Gedeputeerde Staten van Drenthe voor, dat zij zou zorgen voor gereformeerde onderwijzers.

Drenthe is in 1730 dan voor bijna 100% gereformeerd (= protestant, hervormd).

Onderwijs en onderwijzer

Lezen, schrijven en godsdienst werd aan alle kinderen onderwezen. Rekenen maar aan enkele kinderen, van wie de ouders dat wilden betalen.

Voor ieder kind vanaf 7 jaar werd schoolgeld betaald tot het moment waarop het lezen en schrijven kon.

Een kerspelonderwijzer had een gegarandeerd inkomen.

De onderwijzer van een buurschap moest zijn werk doen tegen het meestal geringe loon dat hij met de buurschap overeengekomen was.

Aan het begin van de 19e eeuw waren de onderwijzers niet bepaald geleerd. Ze moesten een soort examen afleggen, dat door de schoolopziener werd afgenomen en ze kregen dan één van de vier rangen in het onderwijs.

De laagste was de 4e rang; daarvoor moest

men tenminste 16 jaar zijn en kunnen lezen, schrijven en rekenen. Zo'n leraar was ook Jacob Koerts Timmerman, geboren in 1789 in Hooghalen. Hij gaf alleen les gedurende de wintermaanden en ontving daarvoor een salaris van f 50,-. Omdat hij onderwijzer was, hoefde hij tijdens de Franse bezetting niet in het leger. De "reis" naar Rusland in 1806 bleef hem dan ook bespaard.

Jacob Koerts Timmermans ouderlijke woning stond in het Middendorp, waar nu de spoorbaan ligt.¹⁾

Ik weet nog niet precies vanaf wanneer er in Halen onderwijs werd gegeven, maar het is wel bekend, dat er in 1806 een school stond. Dat is te zien op een Franse topografische kaart uit genoemd jaar.

Schoolbouw

In 1824 telt de school 17 leerlingen. Er wordt in 1825 gemeld, dat de school te Halen niet ruim genoeg zou zijn en het is om die reden dat de gemeenteraad van Beilen bij de begroting van 1826 f 200,- beschikbaar heeft voor de bouw van een nieuwe school. Er werd een bestektekening en begroting ingediend. De bouw zou in het voorjaar van 1826 plaatsvinden. De timmerman was wel verplicht de oude school af te breken en het bruikbare materiaal opnieuw te gebruiken. De school

moest gebouwd worden op de plaats waar de oude school stond. De lengte van de nieuwe school bedroeg "5 ellen en 83 duim" en de breedte "4 ellen en 35 duim". De hoogte van het muurwerk was "2 ellen en 97 duim" en er kwamen drie ramen in; twee op de noord- en één op de oostzijde. De kosten werden door Lucas Tijms op f 265,- begroot.

Op 11 september 1827 wil de Gouverneur (= de toenmalige commissaris van de koning) wel eens weten hoe de bouw van de school vorderde. Het dak was nog niet klaar, en de inwoners van Halen werden zelf belast met het maken van de vloer en het aanvullen van de grond buiten het gebouw.

De school in Halen werd alleen tijdens de wintermaanden gebruikt. 's Zomers werkten veel kinderen mee op de bedrijven. In 1834 gingen 14 kinderen 's zomers naar Hijken om onderwijs te ontvangen. Daar was toen een vaste bijschool.

In 1844 wendden de inwoners van Halen zich tot de Gouverneur, want ze wilden dat hun kinderen ook 48 weken per jaar naar school konden gaan.

De oudst bekende afbeelding van de lagere school te Hooghalen (ca. 1890 / 1900).

Rechts is de boerderij van L. Kinds te zien. (Foto: Archief W. Bakker)

Groete uit Hoog-Halen

Op 4 april 1854 verzochten J. A. Vrijs c.s., ingezetenen van Laaghalen, om de school niet te vergroten, maar af te breken en meer halverwege beide gehuchten te plaatsen. Dit verzoek werd nogal zwaar opgenomen. Men wendde zich tot het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Maar het resultaat was, dat er vooreerst noch vergroot noch verplaatst werd.

*Hooghalen, de school van 1911.
(Foto: Archief W. Bakker)*

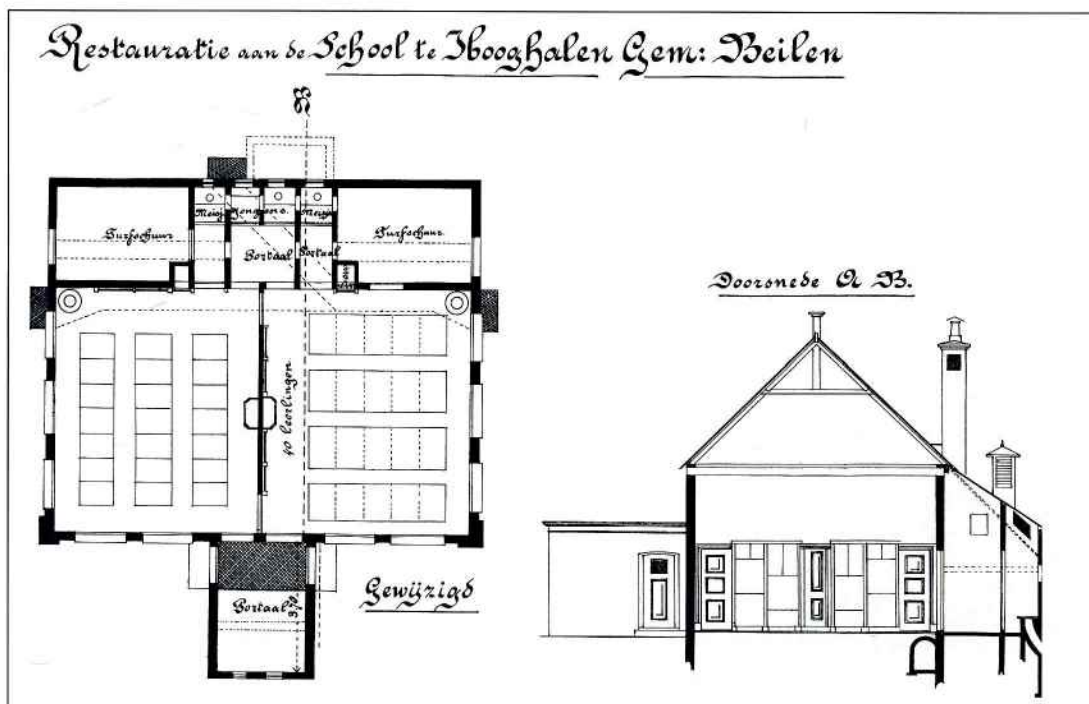
Op 9 maart 1855 besloot de raad om de school te verlengen en werd verplaatsing afgewezen. In 1856 werd de school afgebouwd. In 1871 werd gemeld, dat de school zich in een slechte staat van onderhoud bevond.

In 1874 werd een nieuwe school gebouwd

aan de Hoofdstraat (huidige 'huis'nummer: 15). Die school werd vervolgens nog eens verbouwd. Men maakte van één groot lokaal twee lokalen. Ook het portaal werd vergroot. De oude school werd in 1877 verkocht en afgebroken.

Plan voor de restauratie van 1897.

In 1910 werd al weer een nieuwe school gebouwd. Deze kwam in 1911 gereed en

staat op de plaats waar hij nu nog staat, al doet hij nu dienst als koffiebar voor de jeugd en als onderkomen van de zangvereniging. De huidige school staat daarnaast. Door de eeuwen heen is de school steeds weer enkele meters verplaatst.

Onderwijzers/ hoofden

De eerste ons bekende onderwijzer in Halen was Roelof v. d. Berg (1848). Hij was onderwijzer van de 4e rang, bijschoolhouder te Halen. Ook is bekend, dat in 1844 de schoolmeester uit Halen f 10,- extra ontvangt voor het schoonhouden van de school.

In 1870 was meester Hof onderwijzer te Halen en in 1872 was J. Veenstra hoofd der school.

P. Veenma was in die periode hoofd van 1912-1919; J. Hof van 1919-1947; K. G. Wieringa was hoofd van 1948-1968; daarna leidde G. W. Gubler de school. Aanvankelijk moest er onderwijs gegeven worden in lezen, schrijven, rekenen, taal en godsdienst. Aardrijkskunde en geschiedenis waren niet verplichte vakken. Met de wet van 1857 werden de verplichte vakken uitgebreid.

Hoofdmeester Joh. Hof en zijn echtgenote.
(Foto: D. Talens)

School en "meestershuis" te Hooghalen (1932). (Foto: Archief W. Bakker)

De goede leerlingen werden beloond met prijzen. Het boekje "De verdervelijke gevolgen van het jeneverdrinken" mocht wel gegeven worden bij de schoolexamens, maar niet als leesboek in de scholen gebruikt worden.

Schoolreglement 1815

Niet alleen de leerlingen hadden zich aan strenge regels te houden, ook een onderwijzer mocht de regels niet verontachtzamen. In een circulaire van 1815 werd bepaald dat:

1. de onderwijzer op tijd aanwezig moest zijn en dat hij de kinderen voor en na de middag twee volle uren moest bezighouden;
2. het plaatselijke bestuur de goede gang van zaken in de gaten moest houden en zonodig de schoolopziener van meesters fouten in kennis stellen;
3. de onderwijzer niet tijdens de vakantie of op de vrije woensdag- of zaterdagmiddag mocht lesgeven;
4. de onderwijzer het lesgeven niet aan anderen mocht overlaten en dat hij de hele tijd aanwezig behoorde te zijn;
5. indien er meer dan 70 kinderen waren een hulponderwijzer mocht worden aangesteld;
6. de onderwijzers moesten oefenen in het onderwijzen.

7. zij jaarlijks werden gecontroleerd door de Commissie van Onderwijs;
8. er elke maand vergaderd moest worden op een door de schoolopziener aangewezen plaats;
9. ze de kinderen tot vriendelijke, gepaste, beleefde, beschaafde mensen moesten opleiden, omdat er in het Landschap nogal wat aan deze zaken haperde;
10. de onderwijzers moesten er tevens op letten dat de kinderen schoon en rein waren, dat dat niet alleen de gezondheid, maar ook de zedelijkheid ten goede kwam; daarin moest de meester het goede voorbeeld geven en alle slechte gewoonten en manieren afleren, omdat die nogal onder de bevolking heersten. (men bedoelde met die slechte gewoonten niet bijv. het in de neus peuteren, maar het gebrek aan fatsoensnormen en het ruwe taalgebruik)

De "Heideschool"

De school tussen Hooghalen en Hijken is van 1917. Er werd in 1913 door ouders van Hooghalen en Hijken een Gereformeerde schoolvereniging opgericht. Voorzitter was Jac. Timmerman Rzn. en secr. was Joh. Hidding. Het geld voor de school moest door eigen leden bij elkaar gebracht worden. In 1916 was dat bedrag door Fondsvorming opgelopen tot f 3.336,-. Het geld werd belegd in de Coöperatieve

*De Chr. school tussen Hooghalen en Hijken, ook wel genoemd de "Heideschool".
(Foto: Archief W. Bakker)*

Stoomzuivelfabriek te Hooghalen, welke een solide vereniging was.

Door de heer Schaap werd de grond aangeboden voor de bouw van de school. Omdat de prijzen voor bouwmaterialen nogal waren gestegen, werd alleen een school gebouwd en geen onderwijzerswoning. Dit had tot gevolg, dat er een ongetrouwde onderwijzer moest worden benoemd. Van de Zweep was de eerste onderwijzer. Het jaar 1920 was het jaar van de gelijkstelling van het bijzonder met het openbaar onderwijs. Voor die tijd moest het bijzonder onderwijs bijna alles zelf bekostigen.

In 1921 werd er een conciërgewoning gebouwd. De school bestond uit twee lokalen.

In 1932 werd er een derde lokaal en een personeelskamer bijgebouwd.

Tot 1940 waren o.a. de volgende onderwijzers hoofd van deze school: meester Van de Bij, meester Oostijen, meester Bos en meester Hartog.

De school verdween in de jaren '50.

In 1955 ging Hartog weg en met hem enkele leerlingen. Vervolgens werd de Hervormde school van Hijken een Christelijk Nationale School (C.N.S.), waardoor de Hijker "Gereformeerde" kinderen voortaan in Hijken bleven. Er bleven te weinig leerlingen over om de "Heideschool" te laten voortbestaan. Daarom gingen de overige kinderen naar Laaghalerveen en Beilen.

Laaghalerveen

Laaghalerveen is een streek met veel "import-bevolking". Door de ontginning van de Smilder Venen kwamen veel veenarbeiders hier wonen.

Men vond toen dat er voor het aantal van 57 kinderen een school moest worden gesticht met een christelijke grondslag. Het initiatief werd genomen door de heren R. Mouw en J. G. Semler.

Op 12 maart 1930 werd de eerste vergadering gehouden in het Wilhelmina-gebouw te Beilen. In deze vergadering werden de statuten vastgesteld en koninklijke

goedkeuring aangevraagd. Op 25 April 1930 kwam die goedkeuring.

Op 26 mei 1930 werd de oprichting een feit tijdens een algemene vergadering. Oorspronkelijk was het de bedoeling de school te bouwen op grond van de heer. Schothorst, thans het stuk tussen Van der Heide en Van de Vinne. Dat ging niet door. Er ontstond verschil van mening over de grootte van de kavel. De heer Mouw bood toen aan op zijn grond te bouwen. De grond voor de onderwijzerswoning wilde hij schenken en voor de grond van de school wilde hij f 30,- per are. Dit voorstel werd aangenomen.

Ch. de Jonge uit Smilde bouwde als

laagste inschrijver de school voor f 13.829,- en het huis voor f 4.580,-.

Op 4 mei 1931 was de bouw gereed en op de eerste schooldag waren er 57 leerlingen. De eerste hoofdonderwijzer was A. van Waveren en mej. T. Beens was toen onderwijzeres.

Dit was in vogelvlucht wat ik wilde vertellen over de scholen en het onderwijs in Halen en omgeving. Ik ben er niet al te diep op in gegaan; het is eerder een eerste aanzet tot verdere geschiedschrijving.

Willy Bazuin en Werkgroep Hooghalen

¹⁾ Zie het artikel van L. Kinds op blz. 67 van dit tijdschrift.

ROUW IN BEILEN

Tijdens mijn voorbereiding voor het artikel "Gemeentehuis 1956" (jrg. 3, nr. 2) dreigde ik even in de war te geraken met de naam "Eleveld". Nader onderzoek maakte mij duidelijk dat er in Beilen in de jaren dertig twee wethouders met de naam "Eleveld" zijn geweest, met de voorletters J. E en J. daarbij gevoegd, was het dus niet vreemd dat ik soms twijfelde de juiste wethouder te noemen en ik moest dus zorgen dat er geen verwisseling zou plaatsvinden.

In bovengenoemd artikel werd wethouder J. Eleveld genoemd (blz. 28). In dit artikel wil ik wethouder J. E. Eleveld in herinnering brengen.

Jan Egberts Eleveld

Jan Egberts Eleveld (1900) was een geboren Beiler. Hij had een zaak in elektrische artikelen en radio's aan de Paltz. Hij was iemand met grote aandacht voor sociale problemen en het was vanuit die interesse dat hij lid was geworden van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (S.D.A.P.). Hij werd in 1931 tot raadslid gekozen en vanaf 1935 vertegenwoordigde hij zijn partij als wethouder. Eleveld was

*Burgemeester
T. Froentjes.
(Foto: Archief Hist.
Ver.)*

*Wethouder
J. E. Eleveld (1935).
(Foto: Archief Hist.
Ver.)*

gehuwd; het echtpaar had drie kinderen. De dertiger jaren waren niet gemakkelijk voor een middenstander, maar Jan Egberts Eleveld wist ondanks de crisis het hoofd boven water te houden, totdat op 16 juli 1936 het noodlot zou toeslaan. Die donderdagmorgen zouden burgemeester T. Froentjes, de wethouders J. E. Eleveld en H. Schuring en gemeentesecretaris H. Thalen naar een bespreking bij de inspectrice van het lager onderwijs te Assen gaan. Zij hadden zich enigszins verlaat; het was ruim tien uur geweest - de tijd waarop zij in Assen hadden afgesproken - toen zij het dorp Beilen achter

Jan Egberts Eleveld en zijn vrouw voor hun winkel. (Foto: Archief Hist. Ver.)

zich lieten. Burgemeester Froentjes bestuurde zelf de auto; hij wilde daarbij wat sneller dan anders rijden, want de inspectrice moest toch niet te lang op hen wachten.

Op de straatweg Beilen - Assen ter hoogte van Graswijk kwam een vrachtwagen geladen met hout uit de richting Assen gereden. Voor de vrachtauto uit reden enige fietsers. Om deze te passeren zou de vrachtauto naar links uitgeweken zijn, zo werd later verteld. Uit de richting Beilen naderde echter met hoge snelheid een personenauto. Deze kon de vrachtwagen niet meer ontwijken. De gevolgen waren verschrikkelijk. Burgemeester Froentjes en wethouder Eleveld waren op slag dood, wethouder Schuring was zwaar gewond en

*De plaats van het ongeluk.
(Foto: Archief Hist. Ver.)*

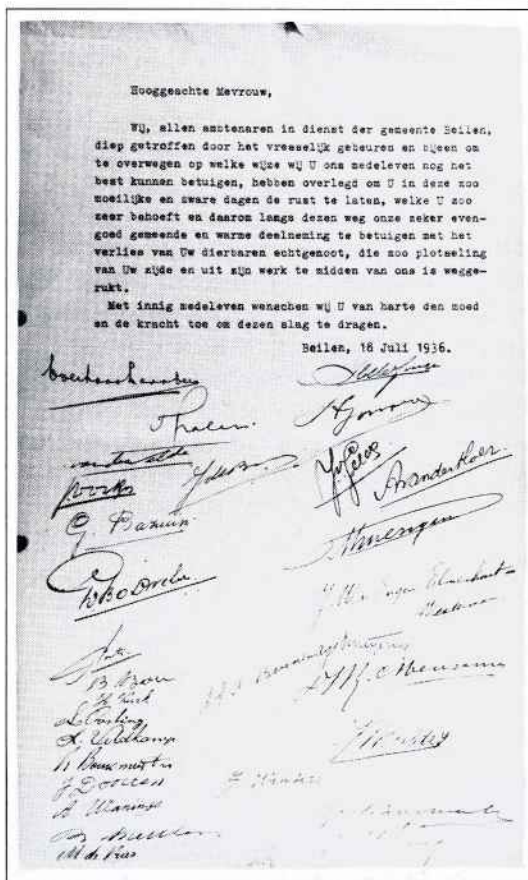

BEILEN IN ROUW DOOR AUTO-ONGELUK

Burgemeester Froentjes en Wethouder Eleveld gedood.

Wethouder Schuring en Secretaris Thalen ernstig gewond.

Kop van het "Nieuwsblad voor Beilen" van 17 juli 1936.

Het rouwbeklag dat mevrouw Eleveld ontving. (Foto: Archief Hist. Ver.)

secretaris Thalen was licht gewond. Toen na enige uren dit nieuws in Beilen bekend werd, was de verslagenheid groot. Alle inwoners van de gemeente waren diep onder de indruk.

Diezelfde avond kwam de gemeenteraad voor een bijzondere zitting om 20.00 uur bijeen. De vlag was halfstok gehangen; in de raadzaal waren de gordijnen gesloten en de kroon (lamp) boven de tafel was met roufloers omhuld.

Het oudste raadslid, loco-burgemeester H. Lunshof, zat de vergadering voor. De ambtenaar F. J. H. Overland Landberg (zie ook jrg. 2, nr. 2, blz. 38) fungeerde als secretaris. De beide wethouderszetels bleven onbezet.

Tijdens de toespraak van Lunshof waren alle aanwezigen waaronder ook het secretarie- en gemeentepersoneel gaan staan. Lunshof deelde onder doodse stilte mede, dat burgemeester Froentjes en wethouder Eleveld overleden waren. Daarna werd besloten een schrijven met rouwbeklag te sturen naar mevrouw Froentjes en mevrouw Eleveld.

's Zaterdags 18 juli werd een tweede bijzondere gemeenteraadsvergadering gehouden. Ingevolge artikel 84 der gemeentewet was door de Commissaris der Koningin in de provincie Drenthe als waarnemend burgemeester aangewezen de heer K. Gerrits, burgemeester van Smilde.¹⁾ Burgemeester Gerrits deelde dit zelf aan de raad mee. Er werden twee minuten stilte gehouden en daarna maakte de waarnemend burgemeester

Velen waren gekomen om burgemeester Froentjes een laatste groet te brengen. Links de ingang van het Wilhelmina-gebouw; rechts het oude gemeentehuis. (Foto: Asser Nieuwsblad / Archief Hist. Ver.)

kennis met de raadsleden. Vervolgens werd een telegram van de minister van Binnenlandse Zaken voorgelezen:

“Met de droeve ramp, welke uw gemeente trof, ben ik zeer begaan. Terwijl ik uw bestuur mijn deelneming betuig, verzoek ik u tevens namens mij, de familieleden der getroffen en van mijn diep medegevoelen in kennis te stellen.”

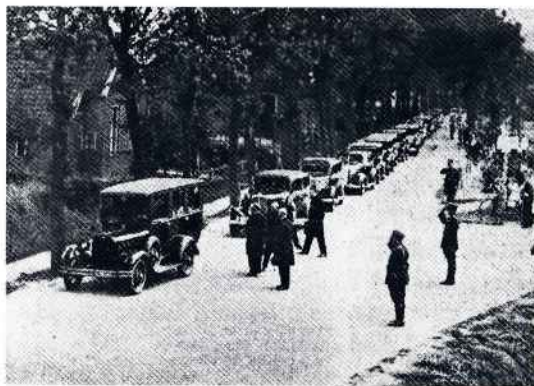
Tenslotte werd H. Lunshof tot tijdelijk wethouder gekozen.

Begravenis

De begrafenis van zowel burgemeester Froentjes als van wethouder Eleveld vond plaats op maandag 20 juli.

Burgemeester Froentjes zou in Doezum begraven worden. Daaraan voorafgaand werd in het Wilhelmina-gebouw een rouwdienst gehouden. “Langzaam vulde zich de groote zaal, waar schemerig daglicht door

De lijkauto met daarachter de volgauto's bij de splitsing Asserstraat / Esweg. (Foto Asser Nieuwsblad / Archief Hist. Ver.)

de afgesloten ramen naar binnen viel en de zwart-omfloerste lampen een vreemd, onwezenlijk licht verspreidden.” (Asser Nieuwsblad, 22 juli 1936).

Een groot aantal sprekers voerden het woord. Na de dienst die door ds. Jellema werd geleid, maakten velen van de gelegenheid gebruik om de overledene een laatste groet te brengen. “Het was een stom defilé langs de doodenbaar en velen werd de ontroering te machtig.” (A.Nbl.; 22 juli 1936)

De kist werd in de lijkauto geschoven en deze reed vervolgens naar het einde van de Asserstraat waar vierentwintig volga-auto's wachtten.

Een aantal raadsleden, ambtenaren en burgers stapte in de volga-auto's die naar het kleine kerkhof van Doezum bij Grootegast reden. Namens de gemeenteraad sprak H. Lunshof aan het graf.

De achterblijvenden in Beilen liepen naar "het nieuwe gebouw van de Beiler Radio-

Partijgenoten brengen wethouder Eleveld naar zijn laatste rustplaats. (Foto: Asser nieuwsblad / Archief Hist. Ver.)

Centrale", het sterfhuys van Jan Egberts Eleveld. Vandaar ging men naar de begraafplaats.

Er was een enorme belangstelling. Langs de straten stonden de mensen in één haag bijeengeschaard en op de begraafplaats waren zeker duizend belangstellenden. Bij

"Droef staren de Beilenaren op de onder een berg van bloemen bedolven groeve van wethouder Eleveld." (Foto: Asser Nieuwsblad / Archief Hist. Ver.)

het graf werd gesproken door de heer De Ridder, voorganger van de Ned. Protestantenbond. Vervolgens spraken o.a. de heer K. Brok namens het partijbestuur van de S.D.A.P. en het gewest Drenthe; de heer H. Brouwer namens de Beiler afdeling van de S.D.A.P.; de heer N. Kropveld namens de geheelonthoudersbeweging.

Een geliefde Beiler was op een tragische wijze uit de dorpsgemeenschap verdwenen.

T. L. Kroes

¹⁾ Zie ook de foto van de installatie van burgemeester H. J. Wytema (jrg. 3, nr. 2, blz. 21). Het is geen gewoonte, dat een burgemeester van een buurgemeente zo nadrukkelijk bij de installatie van een collega aanwezig is. Burgemeester Gerrits van Smilde was bij deze installatie uiteraard als waarnemend burgemeester aanwezig.

BOERDERIJ SEUBRING

Van de familie A. Mulder te Beilen ontvingen wij een foto van een boerderij te Hijken. Op de achterzijde van deze foto stond het jaartal 1932 geschreven. Al spoedig bleek, dat het hier ging om de boerderij van de gebroeders Seubring, Jan (1897-1965) en Hendrik (1900), Westeinde

39 te Hijken.

Mevrouw M. J. Stadman-Eefting te Hooghalen heeft een groot gedeelte van haar jeugd op deze boerderij doorgebracht en zij vertelde het volgende:

"Oom Jan Seubring was getrouwd met Margje Eefting, de zuster van mijn vader. Omdat wij thuis een groot gezin hadden, ben ik min of meer bij mijn oom en tante Seubring opgevoed. Van ± 1927 tot 1945 heb ik in die boerderij gewoond. Bij de bevrijding van Hijken op 12 april 1945 is

De boerderij van de gebroeders Seubring, Westeinde te Hijken, afgebrand tijdens oorlogshandelingen op 12 april 1945. (Foto: Fam. A Mulder / archief Hist. Ver.)

de boerderij in brand geschoten. In een mum van tijd was de hele boerderij één grote vuurzee. Het vee kon gelukkig naar buiten komen, omdat de baanderdeuren opengegooid werden, maar al onze persoonlijke bezittingen zijn toen verloren gegaan.

Als je de foto bekijkt, zie je in de linker gevel boven het wasrek een hoog raampje. Dat was van de opkamer boven de kelder. Het andere raampje, de deur en het eerst raam in de lange gevel behoorden bij een opslagplaats, waar vaak aardappelen in bewaard werden. Later is in de linker gevel een groot raam geplaatst en werd de opslagplaats tot keuken verbouwd. Vóór die verbouwing speelde het dagelijkse leven zich af achter het tweede en derde raam. Daar bevond zich de grote kamer met een echte schouw met blauw-witte tegels met bijbelse voorstellingen. Ook waren er een paar bedsteden. In de schouw stond een groot fornuis en ik herinner mij nog heel goed hoe indrukwekkend groot ik de koperen waterketel vond. De kleine uitbouw achter de boom bevatte een zijdeur. Daar was ook het 'hoesie', een tonnetjestoilet, en een varkenshok.

Vervolgens was er een vrij grote deel met hooivak, koe-stal en pinkenhok. Op de foto staan de baanderdeuren open. Rechts was de paardestal en daar waren ook nog varkenshokken. De twee kleine ramen boven in de linker gevel waren van de zolder. Deze zolder was niet afgetimmerd.

Ik herinner mij nog goed," aldus mevrouw Stadman, "dat er in de grote kamer een begin van brand is geweest. Tijdens het dorsen was iedereen druk bezig en daarom werd het fornuis een tijdje uit het oog verloren. Door oververhitting brandde een deel van de houten schouw. Gelukkig waren er schuimblussers in de boerderij aanwezig; ze hingen op de deel. Het gevaar was toen snel bezworen. De pereboom gaf altijd heerlijk zoete peren: suikerperen.

Tussen 1932 en 1945 is er veel vertimmerd in de boerderij. Mijn oom en tante en oom Henk die er later ook bij in kwam wonen, wilden de binnenkant wat moderniseren. Jan Wessels, in de volksmond de 'boerentimmerman' heeft 't daar vaak druk mee gehad. Zo werden de bedsteden verwijderd en het voerhok, dat daarachter lag, er bij getrokken, zodat oom en tante een echte slaapkamer kregen. Dat was toen heel modern. Oom Henk sliep in de opkamer.

Het was wel een probleem om aan goed water te komen. Bij de boerderij was een welput. Een emmer werd aan een touw naar beneden gelaten om water te putten. Dat water was sterk ijzerhoudend. Voor huishoudelijk gebruik (koffie- en theezetten en eten koken) werd dat water in een filterpot gegoten. Daarin bevond zich een linnen lap en fijn wit grind. Zo probeerden wij het welwater een beetje drinkbaar te

maken¹⁾. Zo'n welput werd zelf gegraven. Hij was 4 à 5 meter diep. Onder in de put, waar het water omhoog welde, werd een houten kuip gemaakt. Daarom heen en dan omhoog werd een wand van bolster-turf opgebouwd. Zo kreeg je een stevige en redelijk schone putwand. Later ging men betonnen ringen gebruiken. In droge zomers kwam de put droog te staan. Als de kuip te zien was, was het water bijna op. Er moest dan iemand de put in om wat zand weg te graven, zodat de wel beter ging werken.

Later werd er een 'nortonput' geslagen. Die ging heel diep en leverde ons goed drinkwater.

Toch gingen wij vaak water halen uit het Hijkermeer. Dat water werd 's maandags gebruikt voor de was. Wij haalden dan enkele melkbussen vol. Het komt mij voor, dat het water van het Hijkermeer toen schoner was, al werd het ook gebruikt om

de schapen te wassen, voordat ze gescho-ren werden. 's Zomers hoorde je er altijd veel kikkers kwaken.

"Het is jammer dat deze boerderij verloren is gegaan," aldus mevrouw Stadman. "Wij hebben toen eerst een tijdje 'gewoond' in het stookhok van de familie De Weme. Later konden wij in een barak terecht, zoals veel mensen die door oorlogshandelingen hun boerderij waren kwijtgeraakt. Een paar jaar later is op het Oosteinde, waar oom ook land had, een nieuwe boerderij gezet. Toch zal ik de oude boerderij nooit vergeten en ik ben blij dat deze foto boven water is gekomen; nu heb ik een meer tastbare herinnering aan mijn jeugd in Hijken."

T. L. Kroes

¹⁾ Wie kan ons helpen aan een afbeelding van zo'n filterpot?

DE VROEGERE JOODSE SYNAGOGES

Rond 1700 vestigden de eerste joden zich in het landschap Drenthe.

Zij kwamen uit andere delen van de Republiek¹⁾ of uit het midden en oosten van Europa.

Hun aantal bleef gering. Het dun bevolkte platteland was geen aantrekkelijk woon-gebied voor hen. Liever trokken zij naar steden, waar beter handel kon worden gedreven. Bovendien probeerden de plaatselijke besturen, door middel van vestigingswillekeuren²⁾, hun komst tegen te werken. Dat gebeurde niet zozeer, omdat zij iets tegen joden hadden, maar om de bevolking gerust te stellen; men vreesde concurrentie van de handeldrijvende joden.

Evenals in geheel Nederland bereikte het aantal joden in Drenthe tussen 1850 en 1870 zijn hoogtepunt. Toen woonden er meer dan 2.000 verspreid over de gehele provincie.

Door hun geringe aantal was het voor de

joden in Drenthe moeilijk de eigen identiteit te bewaren. Daarom gingen zij het liefst wonen in plaatsen, waar niet alleen een boterham te verdienen viel, maar waar zij ook in een gemeente de regels en tradities van hun geloof in stand konden houden.

Aanvankelijk kwamen zij daarvoor bijeen op zolders, in schuren of huiskamers; later in een dikwijls moeizaam verworven eigen gebouwtje, de sjoel of synagoge. In Drenthe hebben er in totaal twaalf gestaan. Te Beilen werd in 1885 aan de Schoolstraat (nu nr. 14) een synagoge gebouwd. Stichters van de Beiler synagoge waren de heren A. en J. Denneboom, N. Frank, Rozeveld en H. Trompetter.

Tijdens de viering van het vijftigjarig jubileum van de synagoge op 25 januari 1935 sprak de heer A. Härte over de vervolging van joden die in Duitsland was losgebroken. Zijn conclusie was, dat de

De synagoge aan de Schoolstraat omstreeks 1952. (Foto: Archief Hist. Ver.)

joodse natie in Nederland altijd een veilig toevluchtsoord zou vinden. De geschiedenis heeft helaas anders bewezen, met onuitwisbare gevolgen voor de Nederlandse joden en de Duitse joden die hier vóór 1940 (o.a. in kamp Westerbork) onderdak hadden gevonden.

Tijdens de Duitse bezetting werd de Beiler synagoge, op de muren en het dak na, gesloopt. De foto toont de desolate staat waarin het gebouwtje in 1947 verkeerde, toen de gemeente het met toestemming van de Israëlitische gemeente te Assen verbouwde tot schoollokaal voor het openbaar uitgebreid lager onderwijs. Het Nederlandsch-Israëlitisch Kerkgenootschap te Amsterdam stelde de gemeente Beilen bij brief van 16 september 1949 in de gelegenheid de voormalige synagoge te kopen. De onderhandelingen verliepen stroef. Een vraag daarbij was, wie de restauratiekosten van circa f 1.664,03 die de gemeente in 1947 aan het gebouwtje had besteed, moest dragen. Op 3 augustus 1951 droeg het eerder genoemde kerkgenootschap de verdere afhandeling van de verkoop over aan het kerkbestuur der Nederlandsch-Israëlitische gemeente te Assen. Deze had een

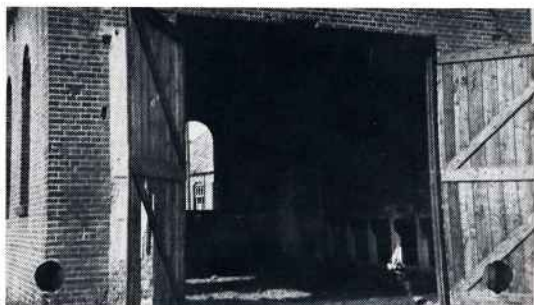
paar dagen eerder de gemeente Beilen laten weten, dat pastoor Kocks te Hoogeveen belangstelling voor het gebouwtje had getoond en dat het R.K.-bestuur te Assen het wel wilde kopen.

Als een reactie op die mededeling bood de gemeente op 22 augustus 1951 f 560,- voor het gebouwtje met erf. De Neder-

landsch-Israëlitische gemeente te Assen ging niet op dat bod in. Zij verzocht het gemeentebestuur het gebouwtje weer te harer beschikking te stellen.

Verdere onderhandelingen resulteerden uiteindelijk in een raadsbesluit van 29 november 1951, waarbij de gemeente de vroegere synagoge om niet aankocht en zich verplichtte op afdoende wijze te voorzien in de gebreken die aan de omheining van de joodse begraafplaats kleefden en die begraafplaats eeuwigdurend te onderhouden. De raad besloot tevens f 3.600,- beschikbaar te stellen om het gekochte gebouw tot kleuterschool te verbouwen. Het raadsbesluit van 29 november 1951 kon geen genade vinden in de ogen van de Gedeputeerde Staten van Drenthe. Zij weigerden hun goedkeuring er aan te verlenen, omdat zij het gebouwtje niet

Het 'interieur' van het gebouwtje omstreeks 1952. (Foto: Archief Hist. Ver.)

geschikt vonden voor een kleuterschool. Mocht - zo schreven zij het gemeentebestuur - de gemeente niettemin prijs stellen op de aankoop, dan diende de raad daarvoor - uiteraard op andere overwegingen - opnieuw een besluit te nemen. Dat gebeurde op 30 juni 1952. Burgemeester en wethouders hadden de raad voorgesteld de voormalige synagoge aan te kopen en f 3.275,- beschikbaar te stellen en het gebouwtje geschikt te maken voor kleine cursussen, bijeenkomsten in kleine kring, jeugdwerk enz. Het laatste wilde de raad niet. Er werd besloten het gebouw met erf wel aan te kopen, doch het terstond na aankoop af te breken.

Dat is gebeurd. Niets meer aan de Schoolstraat in Beilen herinnert aan een synagoge die er eertijds heeft gestaan. De herinnering moet bewaard blijven door de gevelsteen van de synagoge, gespaard bij de sloop en aangebracht in de hal van het gemeentehuis, met het opschrift: "Laat ons allen in vrede en vrijheid leven".

H. Nauta

N.B. Er is bij de Historische Vereniging geen foto van de synagoge van vóór 1940 bekend. Indien zo'n foto bestaat, zou de redactie daar graag een kopie van maken.

huisen of gronden an een Joodse of Joodenhuisgesin een huis of woning of eenig grondt sal mogen verhuiren of verkoopen of vergrondpagten of op wat manier 't mogte gepractieert worden om die alhyr needer te setten; nog sal niemant eenige Jooden of Joodengenooten 't zij eigenaar of meyer bij hem in huis mogen neemen om daar eenig gebruik van zijn negotie te maken, bij boete van een dicton (lees: ducaton) voor de eerste reis (keer), en doen vertrekken, en voor de tweede reis bij verdubbeling en zoo van reis tot reis, zoo menigmaal als sulks gebeuren mogte, welke boete bij panthaalinge zal worden geint gelijk als 't zevende artikel van ons gemene (algemene) boerwilkeur zegt en aldaar van inhoudt is.

Aldus onse reesoluitie, geresolveert en beslooten, en zullen houden voor ons eigen boerregt; en door eenigen in pree-sentie van alle geteekent in 't boerhuis op Annerveen op 5 Mey 1791. (uit: Drentse Rechtsbronnen, dr. J. Heringa e.a., Zutphen 1981, blz.55)

Wie weet...

waar deze foto van omstreeks 1910 is genomen?

Het moet in de gemeente Beilen zijn, maar tot nu toe heeft niemand die wij hebben gevraagd, kunnen vertellen waar dit is.

¹⁾ Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

²⁾ (Voorbeeld van) Bepalingen tegen vestiging van Joden. Op heeden den 5 Mey 1791 na voorgaande omsegginge in het boerhuis vergadert over 't inwoonen van Joden, alwaar ons geheel kaspel van Anloo op heeden nog bevrijdt is, is geresolveert met eenparigheid dat geen eigenaar van

DE FAMILIE OOSTERHOF TE MAKKUM

Vorig jaar ontving de Historische Vereniging de aantekeningen over veldnamen in de gemeente Beilen van J. Wieringa. In de afgelopen decennia heeft hij veel veldnamen van bouwakkers en groenlanden uit Drenthe verzameld. Tussen zijn aantekeningen vond ik een brief van A. Oosterhof uit Westerbork, die in zijn dialect een beschrijving geeft van de boerderij van zijn ouders in Makkum rondom 1900.¹⁾ In dit artikel is zijn brief in zijn geheel opgenomen. Maar allereerst wat gegevens over de buurschap Makkum en de familie Oosterhof.

Makkum

De naam Makkum wordt voor de eerste keer vermeld in 1362. Johannes, abt van het klooster Dikninge, schrijft in een brief aan de bisschop van Utrecht, dat de priester van Westerbork onder andere inkomsten ontvangt uit het "Makinge te Holthe".²⁾ Dit zou er op kunnen wijzen, dat er aanvankelijk een boerderij Makkum is geweest, die onder de buurschap Holthe viel.

In de 17e eeuw valt Makkum niet meer onder Holthe. Voor civiele en criminele zaken vallen de bewoners van Makkum samen met Lieving en Ter Horst onder het dorp Beilen. Niet in het nabijgelegen Holthe, maar in het verderweg liggende Beilen nemen zij deel aan dorpsvergaderingen en plaatselijke rechtszittingen.³⁾ In 1630 staan er vier boerderijen in Makkum, bewoond door Johan Mackinge, Luijtjes Mulder, Albert Mulder en Hendrik Mackinge.⁴⁾ In 1642 is het aantal boerderijen ongewijzigd.⁵⁾ Twee namen van bewoners zijn anders dan die van 1630. In tabel 1 wordt achter de namen het aantal mudden bouwland vermeld, dat bij de boerderij hoorde.

TABEL 1:

<i>bewoner:</i>	<i>mudden bouwland:</i>
Johan Mackinge	23
Willem Mulders	11
Hendrick Mackinge	16
Jan Hermans	13
<i>totaal:</i>	63

Tot het midden van de 18e eeuw is het aantal boerderijen in Makkum vier gebleven. In de periode 1764-1774 zijn er wat keuters in Makkum komen wonen; het aantal behuizingen is echter met één toegenomen. In 1807 zijn er nog steeds vijf woningen. Vier ervan worden er verhuurd. Alleen Lucas Aalderts woont op zijn bezit. Het aantal opgegeven mudden bouwland bedraagt dan 133. Daarbij komen nog de akkers die in het bezit zijn van boeren, die elders wonen.⁶⁾ In een periode van anderhalve eeuw is het aantal mudden bouwland verdubbeld, dat bij de boerderijen te Makkum hoort.

In 1830 staan er vijf (of zes) boerderijen in Makkum. In drie behuizingen wonen twee gezinnen. In 1910 staan er 19 huizen, waaronder de molen. Door de bouw van woningen aan de Wijstersestraat is het aantal huizen in de 19e eeuw toegenomen.⁷⁾

Jochem Wybes en Wybe Jochems

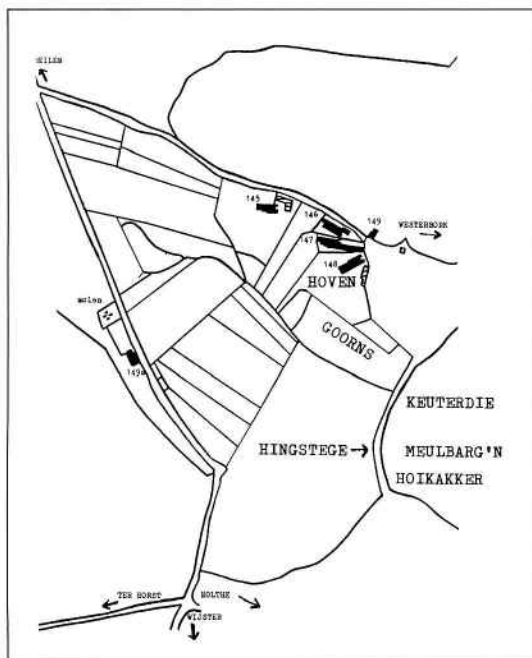
Op 28 februari 1796 trouwt Wybe Jochems (geboren ca. 1770-1775) uit Olde Holtpade met Hendrikje Jans uit Spier. Wybe Jochems is een zoon van Jochem Wybes, die geboren is te Holtwolde, ca. 1743. Hendrikje Jans is - vermoedelijk - een dochter van Jan Jacobs en Aaltje Lucas uit Spier, gedoopt 24 augustus 1777. Na aanvankelijk even in Friesland te hebben gewoond, vestigen zij zich in Makkum waar Jochem Wybes een boerderij heeft gekocht.⁸⁾

Volgens het kohier van vaste goederen bezit Jochem Wybes in Makkum een boerderij met 28 mudden bouwland, en een aanzienlijke hoeveelheid hooi- en weilanden. Daarnaast bezit hij een vol waardeel.⁹⁾ In 1804 woont Wybe op deze boerderij. Hij heeft geen persoonlijke

bezittingen in het kerspel Beilen. In het haardstedenregister van 1804 staat hij genoteerd als een "drie-paardsboer". Het bedrijf van Wybe Jochems en zijn vader Jochem Wybes mag gezien worden als een volwaardig boerenbedrijf.

In de kerk van Beilen zijn vier kinderen van Wybe Jochems en Hendrikjen Jans gedoopt: Marchje (16-1-1803), Jan (28-4-1805; geboren: 18-3-1805), Jacobus (13-8-1809) en Johannes (12-5-1811). Ook Jochem Wybes, geboren 9-8-1796 en Aaltje Wybes, geboren in 1799 zijn eveneens kinderen van Wybe Jochems en Hendrikjen Jans. Zij zijn in Oldeholtgade (of: Makkinga) gedoopt.¹⁰⁾

In de Franse tijd heeft Jochem Wybes de familienaam Oosterhof aangenomen. De familieboerderij was de meest oostelijke "hof" in Makkum.

Kaart Makkum 1830: Op huisnummer 148 woonde de familie Oosterhof. In de andere huizen woonden in 1830: 145: Aaldert Boer, landbouwer; 146: Evert Lefferts Bos, landbouwer; 147: Roelof Willems Santing, landbouwer; 149: Mannes Hendriks de Jonge, arbeider; Jacob Alberts Hut, arbeider; 149a: Hendrik Meinen Oldejans, arbeider; Klaas Lodewijk, molenaar.

Volkstelling van 1830

Uit de gegevens van de volkstelling van 1830 blijkt, dat Jochem Wybes Oosterhof samen met zijn kleinzoon Jan Wybes op de boerderij in Makkum woont. Op 21 april 1828 was Jan Wybes Oosterhof getrouwd met Geertje Jans Klinkers (geboren: 20-3-1802). Zij was een dochter van Jan Reinders en Aaltien Jans te Spier. In 1830 hebben zij een kind: Hendrikje Jans. In 1830 wonen nog twee kinderen van Jochem Wybes Oosterhof op de boerderij: Jacobus en Johannes. Daarnaast is er een dienstknecht en een dienstmeid met haar moeder.¹¹⁾

In de jaren '30 van de 19e eeuw is het bedrijf van de familie Oosterhof nog een groot bedrijf, waarin voor twee gezinnen en een grootvader een bestaan is weggelegd.

Volkstelling van 1862 en 1869

In het gemeente-archief van Beilen zijn de gegevens van de volkstelling van 1853 momenteel niet aanwezig. Daarom ben ik aangewezen op de eerstvolgende volkstelling, namelijk die van 1862. Op de boerderij in Makkum met huisnummer 207 woont Jan Wybes Oosterhof met zijn vrouw en hun kinderen Wiebigje, geboren 15-11-1837 en Wiebe, geboren 9-3-1848. Beide kinderen vertrekken op respectievelijk 18 mei 1867 en 4 mei 1864 naar Westerbork, vermoedelijk om daar een dienstbetrekking aan te nemen. Hendrikje Jans wordt hier niet genoemd.

Uit de volkstelling van 1869 blijkt, dat Wiebe weer bij zijn vader op de boerderij in Makkum (dan huisnummer B-90) woont. Zijn moeder leeft dan niet meer. Op 28 oktober 1871 trouwt hij met Geessien Kiers (geboren 4-1-1850). In het bevolkingsregister worden twee kinderen vermeld: Geertje (geboren 16-10-1872) en Jan (geboren 21-10-1874). De beide kinderen hebben hun vader niet lang gekend. Op 16 januari 1876 overlijdt hij.

Jan Oosterhof

Op 7 december 1901 trouwt Jan Oosterhof met Marchjen Koerts (geboren: 26-8-1880).

Zij krijgen vijf kinderen: Klaas (19-6-1902), Willem (25-6-1904), Aaldert (12-4-1907), Geessien (12-1-1910) en Jacob (21-1-1914).

Gescheiden

Tussen 1862 en 1869 is de boerderij te Makkum "ambtelijk" gesplitst. Op boerderij B-91 woont nu Jacobus Oosterhof, de jongere broer van Jan Wybes Oosterhof. De gemeenteambtenaar noteert twee huisnummers voor de boerderij van Oosterhof. Bij de volkstelling van 1830 woont Jacobus bij zijn grootvader en getrouwde broer in en ook bij de volkstellingen van 1840 en 1862 woont hij nog samen met zijn broer Jan op de boerderij. Volgens de volkstelling van 1869 woont op boerderij B-91 Jacobus Oosterhof (op 10-5-1833 gehuwd met Femmechien Lucas Reints, Spier, gedoopt 3-4-1809) met nog twee gezinnen: met zoon Lucas en zijn gezin en met dochter Jantje, die getrouwd is met Jan Koerts.

De verdeling van het Oosterhof in de jaren '60 van de 19e eeuw of eerder: bijvoorbeeld in het begin van de jaren '30 na het overlijden van "grootvader" Jochen Wybes is de reden, dat de vader van Aaldert Ooster-

hof, maar ook zijn vader, grootvader en overgrootvader, niet een volwaardig boerenbedrijf hebben gehad. Zijn vader moet zich als dagloner verhuren om op die wijze extra geld te verdienen om zijn gezin te kunnen onderhouden.

In vergelijking met de 28 mudden bouwland, die bij het Oosterhof-erf in 1807 hoorden, bezit Jan Oosterhof aan het begin van deze eeuw 15 mudde. Ook deze getalsverhouding wijst op een splitsing van het Oosterhof-bezit.

In het begin van deze eeuw wordt de "gescheiden" boerderij weer als één nummer genoteerd: in 1910: huisnummer I38; in 1921: huisnummer I43; in 1930: I60; in 1931-1936: I61. In de jaren 1910 tot 1931 bewonen twee gezinnen de boerderij: Jan Oosterhof en Klaas Koerts. De laatstgenoemde is een nakomeling van de schoonzoon van Jacobus Oosterhof: Jan Koerts. De boerderij is ca. 1929 afgebrand. Bij deze brand zijn nog twee boerderijen verloren gegaan en is een vierde ernstig beschadigd. Begin jaren '30 krijgt de "Oosterhof-boerderij" nieuwe bewoners: Lambert Tijms en Jan Speelman.¹²⁾

Een verbintenis met de familie Hidding

In Holthe hebben de twee oudste kinderen van Wybe Jochems en Hendrikjen

Jans zich gevestigd. Beiden zijn getrouwd met kinderen van Hendrik Hidding Bastiaans en Hillechien Jans. Op huisnummer 225 (in 1862) woont Jochem Oosterhof, geboren op 9-8-1796 in Oldeholtspade. Hij heeft zich op 1 mei 1812 in Beilen gevestigd. Hij is getrouwd met Aaltje Hidding, geboren op 26-12-1792 (of: 1793) te Beilen. Aangezien

De voorzijde van de herbouwde "Oosterhof-boerderij". (Foto: Archief Hist. Ver.)

zij geen mannelijke nakomelingen hebben woont in de tweede helft van de 19e eeuw de schoonzoon van Jochem Oosterhof, Hendrik Schepenkeuter, op de boerderij. Deze boerderij was in 1807 een keuterij met 6 mudde bouwland.

Op de "Hidding-boerderij" wonen in 1830 de broers Jan Hidding en Bastiaan Hidding. Laatstgenoemde is getrouwd met Aaltje Wybes Oosterhof. Bij de "Hidding-boerderij" hoorde 19 mudde bouwland.¹³⁾

Aaldert Oosterhof.
(Foto: Archief Hist. Ver.)

Het verhaal van Aaldert Oosterhof

"Makng, dik 1900.

Aj vanof Beiln naor Wiester, good en wal de Börker handpaol vebij bint, slat er een zaandweg linksof. Gaoi zoo'n honderd meter of vieve dat weggie op dan koi in Makng. D'r staot zo'n stuk oftien hoeze en de veede rechts van de weg dat is 't spul van oe volk. 't Is zo'n spul van een koo of zesse¹⁴⁾, en hoe groot 't net is, week niet presies.

Trouwens wij kunt wal ies eemn probeern

oet te reekn hoeveul laand en zaand er bij is. Allereerst de hof waar 't huus op steet. Hij is greun en is 4 mudde laand. De goorn lig er an langes en schöt achter teegn de Hingstede an.¹⁵⁾ Hij is 1 1/2 mudde laand groot; een daade greun en twee daade bouw. Dat gres dat er op wost laow wossen, en daor voort mien besse 't paerd van.¹⁶⁾ Gaoj van oes hoes of wieder Makn in dan koe zoo'n honderd meter wieder bij de Hingstege. Vlak veuran in de Hingstege lig de akker achter koopman, groot 3 mudde laand. Eem'm wieder, achter de goorn zo wat, kriej 't keuterdie, groot 3 schat. Nog eem'm wieder de Hoikakker, 1 schat, dan de kaant op van de Meulbargn, de Groote Noordkamp, 1 1/2 mudde laand, en de Achterste Noordkamp, 5 schat. An de Wiesterse straot lig de Westerakker, zoowat 1 mudde laand; dan 't Hookakkertie, groot 1/2 mudde, de Helakker, 3 schat, en dan nog 't Mörgenwark, 1 mudde, en de Tippe, 1 schat. Dat is dan 't bouwlaand.¹⁷⁾

Wat 't greunlaand betreft, hew dan de hof (die hek al neumd), 't Vledder, 1 dagwark, 3 Reederdies, 1 1/2 bunder, 't Lambroek, 7 vorrel, 't Holterstuk, 1 1/2 bunder en maer niet.¹⁸⁾ In 't Maknder veld hew 2 bunder heide. Daor kuw wat plaggen stikken. Zudn zit er haost niet. De Maknder plasse lag er midden in. Daor gaoow 's winters op

Hingstege; de boerderij in het midden van de foto is de Oosterhof-boerderij.
(Foto: Archief Hist. Ver.)

de scheuvels. An turfveen hew dan 't Smeerveen, dat lig in 't Westerseveld. En dat was 't dan.

't Is niet zoon grote plaos, en mie va geet dan ok geregeld met op 'n daghuur.¹⁹⁾ 's Meitieds vrog hen törfbagln, dan hen Holland hen gresmeijn. Oez eig'n möt e natuurlijk ok meijen, eerst 't gres en dan de bouw, en verwer vaor de rest geet e wol veld spitten, enz.²⁰⁾

Datte er niet ziek bij woad'n is, hef niet an 't wark'n legen. Wij had'n een hoesholling van 8 man en in 1905 mussen wij al 240 gulden an huur opbrengen. An verponning moew ok nogal wat opbrengen (een gedeelte van 't laand heurt oes zölf) en dan mot er dit en dan weer dat weed'n.²¹⁾ Maor al zeg ik 't zölf, wij hebt er een good leem'n had en honger hew nog nooit had. Wij slacht alle haast een good zwien en de riezebrij van undermelk smaakt best.²²⁾ Ik wil nou maor ophollen.

Aj 't bruuk'n kunt wil'k je later graag iez schriem'n over de aole Hingstege want deur spook ofgedondert, of over 't aole kerkpad dat in de lengte deur 't Hambroek lop (de paolen van de brugge zit nog in de leke) en verder is er nog veul te vertellen over al de ooievaarsnusten in de umtrek. Meins'n, ik hol op, want ik moe nog zwienhokken strijen. Tot een volgende keer. Makkum 1900 en zooveul."

(Afz. A. Oosterhof, Zandhoeklaan 30, Westerbork)

G. J. Dijkstra

¹⁾ De Stichting Sasland te Groningen heeft onder de titel "Drentse Veldnamen" de verzamelde gegevens van de heer Wieringa uitgegeven.

De heer A. Oosterhof heeft jarenlang in Westerbork gewoond en gewerkt. De foto van dhr. Oosterhof is beschikbaar gesteld door zijn vrouw.

De tekst van de brief is letterlijk overgenomen. Het is mogelijk dat er t.a.v. het dialect onjuistheden in staan.

²⁾ J. G. C. Joosting, Het archief der abdij Dikninge, Leiden 1960, I66

³⁾ R.A.D., Etstoel 134, goorspraken. De bewoners van Makkum melden de criminele en niet-criminele overtredingen op de buurschapsvergadering in Beilen. Ook in de belastingregisters worden de buurschappen Lieving, Makkum en Ter Horst als zijnde een geheel geregistreerd. Uit de optekening van de grondschattingsregisters van bijvoorbeeld Alting, Klatering en Holthe blijkt, dat de akkers op de essen van deze buurschappen ook in het bezit van de bewoners van deze buurschappen. Op de

essen van Ter Horst, Lieving en Makkum liggen een groot aantal akkers, waarvan de bezitters elders wonen. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn voor de veronderstelling, dat de nederzettingen van Makkum, Lieving en Ter Horst van een jongere datum zijn en dat zij als satellietdorpen gesticht zijn uit de omliggende dorpen.

⁴⁾ R.A.D., OSA 841

⁵⁾ R.A.D., OSA 845

⁶⁾ R.A.D., OSA 868/869 en 1623 (Kohier van vaste goederen, 1807). De bezitters die hun boerderijen verhuren zijn: Jacob Mulders (Makkum), Hilbert Nijssing (Klatering), Jochem Wybes (Holthe) en de Diaconie van de Ned. Herv. kerk te Beilen.

⁷⁾ Gemeente-archief Beilen, Volkstelling 1830 en registers van huisnummers 1910 en 1921

⁸⁾ R.A.D., DTB-Beilen en Gemeente-archief Beilen, Volkstelling 1830. Aangezien bij hun beide oudste kinderen wordt vermeld, dat zij in Oldeholtspade zijn geboren, mag verondersteld worden, dat zij hier hebben gewoond.

⁹⁾ R.A.D., OSA 1623

¹⁰⁾ R.A.D., DTB-Beilen en Gemeente-archief Beilen, Volkstellingen 1826 en 1830.

¹¹⁾ Gemeente-archief Beilen, Volkstelling 1830

¹²⁾ Gemeente-archief Beilen, gegevens uit de verschillende volkstellingen uit de 19e eeuw, de bevolkingsregisters en de registers van huisnummers. Daarnaast mondelinge informatie van dhr. H. Katoele

¹³⁾ R.A.D. DTB-Beilen en Gemeente-archief Beilen, gegevens uit de verschillende volkstellingen en de bevolkingsregisters

¹⁴⁾ Hier wordt bedoeld: zes koeien

¹⁵⁾ Op de goorns lagen akkertjes, waar groenten (bonen, wortelen) werden verbouwd.

Door Aaldert Oosterhof is niet genoemd: "de vriezenhof". Akkers die ten westen van de boerderijen in Makkum lagen. Ongetwijfeld heeft de familie "Oosterhof" uit Friesland ook hier perceeltjes gehad.

¹⁶⁾ Vermoedelijk wordt hier bedoeld: het paard van zijn grootvader.

¹⁷⁾ De "Hingstege, de akker achter Koopman, Keuterdie, Meulbargen en Hookakker" (Hoekakker) zijn op de kaart van Makkum 1830 vermeld. Ten oosten van deze akkers lagen "de Groote Noordkamp en de Achterste Noordkamp". De overige akkers, die hij noemt lagen op de es van Holthe. Hingstege wordt ook wel Hingstersteeg of Hingstensteeg genoemd.

¹⁸⁾ De "Vledder, 3 Reederdies en 't Lambroek" lagen aan de noordkant van Makkum tegen de Leek aan. "t Holterstuk" lag tussen de essen van Ter Horst, Lieving, Makkum en Holthe in.

¹⁹⁾ Met "plaos" wordt een boerenplaats bedoeld.

²⁰⁾ Hier wordt bedoeld: Ons eigen moet natuurlijk ook gemaaid worden, eerst het gras en dan de bouw en verder voor de rest gaat hij wel veld spitten, enz.

²¹⁾ "Verponning" is grondbelasting.

²²⁾ "Undermelk" is de afgeroomde melk, die van de melkfabriek terugkwam.

Oproep

De redactie zou aanvullingen op dit artikel gaarne ontvangen. Met name over het spook op de Hingstege, over 't aole kerkpad en over de ooievaarsnusten. Ook zou de redactie gaarne informatie ontvangen over de brand, die in Makkum een aantal boerderijen in de as heeft gelegd. Foto's van boerderijen in Makkum zijn ook welkom.

RECTIFICATIE

Bij het artikel over de gemeentevlag in het tijdschrift over gemeentehuizen in Beilen (jaargang 3, nummer 2, pag. 17 - mei 1991) stond bij het artikel over de gemeentevlag bij de foto op pag. 17 bij de persoon die links van burgemeester Wytema stond, de naam vermeld van Berend Sikken uit Hijken. De heer Sikken was op deze foto niet zichtbaar. Bijgaand een foto, waarop de heer Sikken geheel links staat, naast Jantina Tijms. De naam van de persoon die op de gepubliceerde foto in het vorige nummer als Berend Sikken werd aangeduid, is de redactie niet bekend.

Geheel links Berend Sikken; achter de wimpel Jantina Tijms en half zichtbaar met de vlag in de hand: burgemeester Wytema. (Foto: Archief Hist. Ver.)

LANDBOUW IN DRENTHE

Op 7 maart jl. hield dr. J. Bieleman een lezing in de Weidehoek in Wijster over "Landbouw in Drenthe". Voor een aandachtig gehoor gaf hij in brede lijnen de inhoud van zijn dissertatie¹) weer. Hier volgt een verslag van zijn lezing.

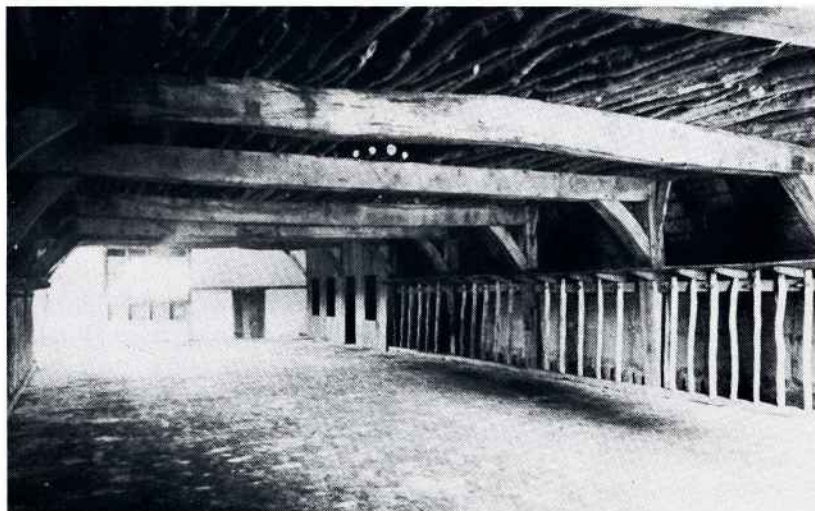
Dhr. Bieleman vond een aanknopingspunt bij Harm Tiesing (1853-1936), landbouwer in Borger tijdens de grote veranderingen die op landbouwgebied in Drenthe optraden. Tiesing heeft daar veel over geschreven. Uit deze geschriften blijkt, dat hij

zich bewust was, dat veel uit zijn dagelijkse omgeving zou verdwijnen. Dankzij zijn geschriften weten wij veel van zijn tijd. Bieleman heeft dan ook, waar nodig, een dankbaar gebruik van Tiesings werk gemaakt.

Geromantiseerde situatie

Men heeft altijd gedacht, dat het gebruik van kunstmest en de oprichting van coöperatieve zuivelfabrieken, beide zo

Het interieur van de boerderij Bruntinge

G18, welke in gerestaureerde vorm is overgebracht naar het museum-dorp Orvelte. De foto geeft een goede indruk hoe men zich het staldeel annex woondeel (met bedsteden en kast) van een 17e eeuwse 'vol' bedrijf met vier paarden en een grote rundveestapel moet voorstellen. (Foto: diss. J. Bieleman, blz. 287.)

rond 1880, een eind maakten aan een eeuwenlange zelfde wijze van landbouwen. Men veronderstelde dat er eeuwenlang ruilhandel in Drenthe was geweest, omdat er weinig geld onder de mensen was. Tiesing heeft die situatie nog gekend; hij schreef er over, maar dat was een momentopname. Latere auteurs romantiseerden deze situatie, zodat een verkeerd beeld bleef bestaan. Het Drentse platteland is wat de landbouweconomie betreft echter niet zo onveranderlijk geweest.

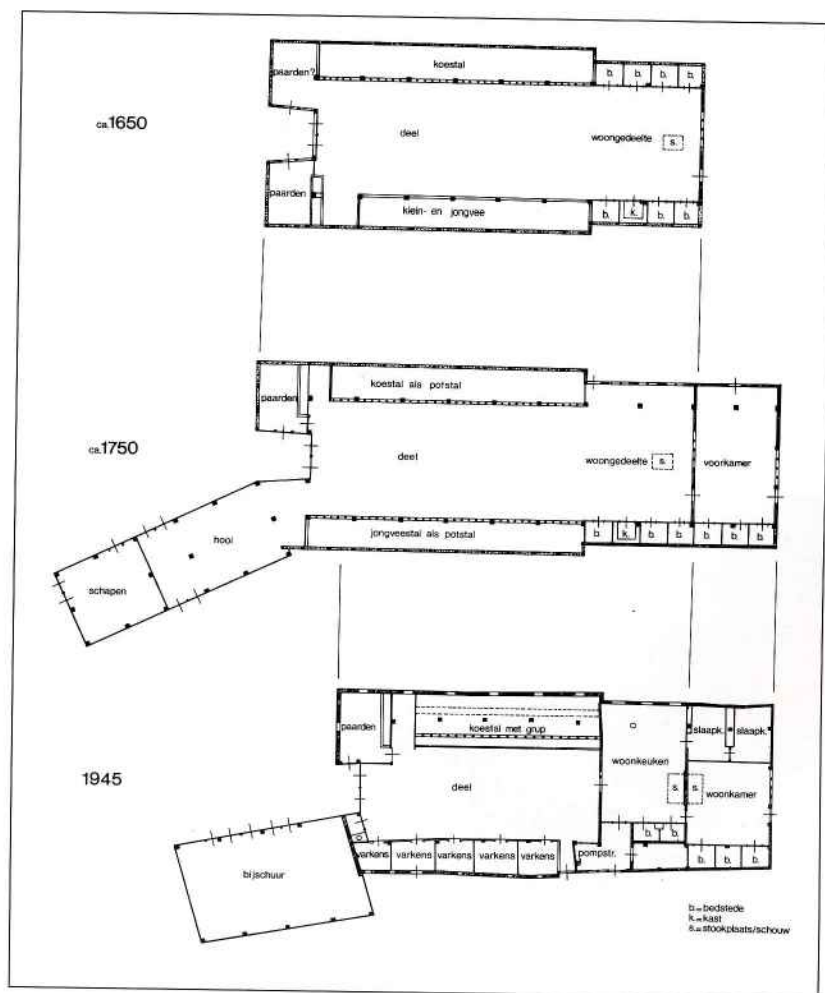
In de 17e eeuw was de hierboven beschreven situatie nog de standaardsituatie voor Drenthe: verspreid over het landschap lagen de esdorpen, de kernen van de plattelandssamenleving. Daar leefde een stand van gezeten, grote boeren.

De plattegronden van de boerderij Bruntinge G18 (nu in Orvelte) in ± 1650, ± 1750 en in 1945.

De drie verschillende plattegronden van deze boerderij vormen een directe afspiegeling van de ontwikkelingsfasen die het Drentse landbouwbedrijf sinds de eerste helft van de 17e eeuw doormaakte. Sinds die tijd ontwikkelde zich uit een breed opgezette, extensieve bedrijfsvorm met relatief veel rundvee en paarden een bedrijf dat meer in hoofdzaak was gericht op het voortbrengen van graan. Dit maakte ondermeer een uitbreiding van het voorhuis met een extra graanzolder noodzakelijk. De paarden- en rundveehouderij werd ingekrompen en de schapenstapel werd uitgebreid. Dit laatste maakte het tegelijkertijd nodig om het geheel met een

schaapskooi (annex hooiberg) uit te breiden. Vanaf het midden van de 19e eeuw werd de bedrijfsvorm vervolgens weer omgezet in een die uitsluitend was gericht op het markten van veehouderijproducten (boter en varkens), hetgeen leidde tot het inrichten van stallingsmogelijkheden voor varkens.

Ten behoeve van de zuivelbereiding op het bedrijf werd een 'pompstraat' (wasplaats) ingericht. De introductie van de kunstmest maakte de schapenhouderij overbodig, zodat de schaapskooi tot berging kon worden omgebouwd. (Bron: diss. J. Bieleman, blz. 665.)

Ambachtslieden en neringdoenden waren zo goed als niet aanwezig, omdat de boeren grotendeels 'selfsupporting' waren; zij verrichtten hun eigen timmerwerk en zorgden zelf voor de voedselvoorraad.

Verandering

In het midden van de 18e eeuw zijn de veranderingen die opgetreden al duidelijk merkbaar. Er waren toen namelijk al éénpaardsboeren, een novum in Drenthe! Daarbij zien wij dat er in de 19e eeuw een snelle bevolkingstoename is geweest.

± 1650 -	25.000 inwoners
1800 -	40.000 inwoners
1850 -	80.000 inwoners
1900 -	150.000 inwoners
1950 -	250.000 inwoners

In 1910 waren er in de gemeente Beilen 310 boeren die in het bezit van paarden waren. 84% van die boeren waren éénpaardsboeren, kleine boeren dus. Het is interessant te onderzoeken welke veranderingen het mogelijk maakten dat deze groep van éénpaardsboeren een (goed) bestaan kon vinden.

Het oude 17e eeuwse boerenbedrijf was extensief van karakter. De grote boeren van die tijd hadden evenwel een fikse rundveestapel van ongeveer 24 stuks per bedrijf. De zuivelproductie stond daar echter niet centraal, maar het slachtvee was het belangrijkste; daardoor was de slachtoefokkerij van groot belang. (Opmerkelijk is, dat een boerenbedrijf in 1910 gemiddeld 11 koeien telde.) De jonge stieren werden gecastreerd en vervolgens enige jaren als ossen op de heide geweid. Dan werden ze verkocht naar Holland of Friesland waar goede weiden waren. Tenslotte werden ze daar geslacht.

De akkerbouw was echter de spil van het boerenbedrijf, maar de opbrengst was laag. Rond 1700 vond een intensivering van de akkerbouw plaats. Dat kon, omdat men meer ging bemesten (plaggenbemesting). Men ging meer schapen houden, zodat de plaggenmest de rundermest ging

vervangen. Dat betekende ook, dat de rundveehouderij ietwat ging inkrimpen. Aan de hand van de belastingopbrengsten kon Bieleman reconstrueren hoe de rundveestapel in Centraal-Drenthe (zandgronden) inkromp. Aan de rand van Drenthe breidde het aantal runderen zich juist uit.

In die tijd gingen de boeren zich meer richten op het specifieke boerenwerk; het weven, bakken en timmeren werd meer en meer uitbesteed. Daardoor groeide de groep van middenstanders. De boeren konden nu intensiever in de akkerbouw werken. Dat betekende eveneens, dat er landarbeiders nodig waren; daardoor groeide het aantal keuters. Deze intensivering van de landbouw kwam duidelijk tot uiting in de verdubbeling van de landbouwopbrengsten in 1900 vergeleken met die van 1700.

Export naar Engeland

Wij hebben al gezien, dat omstreeks 1850 de bevolking van Drenthe groeide. Die bevolkingsgroei stond niet op zichzelf. Overal in Europa was dit het geval. Engeland industrialiseerde sterk. Ook in andere landen gebeurde dit, zodat de (betrekkelijke) welvaart toenam. Er ontstond dan ook in Engeland een groeiende vraag naar luxe landbouwprodukten zoals boter en vlees. Op dat moment vond in Engeland een liberalisering van de landbouwpolitiek plaats. Die uitte zich o.a. in de opheffing van invoerrechten. Zo kon, dank zij de zuigkracht van Engeland, de export van onze agrarische produkten groeien. Het gevolg daarvan was, dat omstreeks 1850 de boterprijs sneller steeg dan de graanprijs, bijv. van rogge. Engeland was dus een belangrijk afzetgebied van Nederlandse boter geworden; eerst Friese boter, maar de hoeveelheid boter van de Drentse zandgronden nam ook toe. Meppel werd het verzamelcentrum.

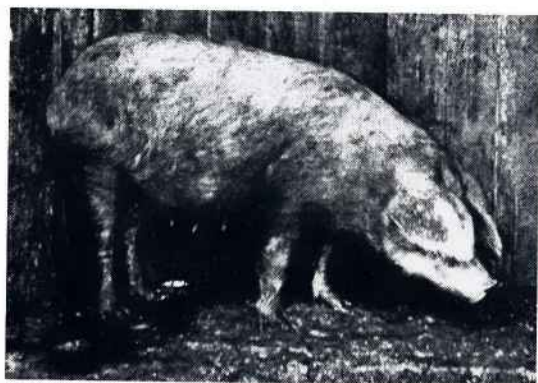
Naast de toename van de boterbereiding groeide de varkenshouderij, omdat de

Duitsers veel varkens gingen kopen. Door deze beide stimulansen veranderde de bedrijfsvoering nogal. Omstreeks 1840 werd er nog veel rogge verbouwd; in 1870 was dat anders geworden. De bouwprodukten werden toen aan de beesten gevoerd, zodat het gemengd bedrijf ontstond. Een logisch gevolg van deze ontwikkeling was, dat de veestapel zich sterk uitbreidde. In 1840 werden er 10.000 varkens op de Drentse markten aangevoerd. In 1900 was dat aantal gegroeid tot 150.000. Het type varken veranderde ook. De twee inheemse rassen, de stagge en de lob-oor, werden gekruist met Engelse varkens. Dit nieuw ontstane type voldeed beter. Daarbij liet men de varkens niet meer los rondlopen, maar ze werden meer en meer in hokken gehouden. Dit betekende, dat een bestaan op een kleiner bedrijf mogelijk werd. Wij zien dan ook, dat vanaf 1850 het aantal éénpaardsboeren snel toeneemt.

Geknoei met boter

De afzet van boter was eerst slecht geregeld. Opkopers gingen de boerderijen langs, ze kochten de boter, vervolgens werd zij gezouten en in manden bewaard. Eigenlijk was de boterhandel een transactie met gesloten beurs, want er kwam zo goed als geen geld aan te pas; boter werd geruild tegen veekeuken. Hierdoor werden de boeren niet echt uitgedaagd om goede produkten te maken. Erger was, dat de handelaars vaak met de boter knoeiden om meer gewicht te krijgen. Zij zagen er geen been in om vet toe te voegen. De gevolgen werden in de loop der jaren duidelijk: de Nederlandse boter kreeg een slechte naam en daar Nederland voor 40% aan de Engelse boterbehoefte voldeed, nam dit percentage in de loop der jaren af. Vooral Normandië nam het Nederlandse aandeel in de Engelse boterimport over. Daar kwam nog de concurrentie van een nieuw produkt bij: margarine. Onze boterexport werd gedecimeerd.

Ook in Drenthe waren er mensen die inzagen, dat men grotendeels door eigen schuld aan de misereabele situatie had meegewerkt. Men ging aan de slag om tot

Oud-Nederlands (grootorig) varken.

een beter produkt te komen. Allereerst probeerde men tot een betere methode van melkontroming te komen. Dit lukte niet zo erg. Men kon de melk laten staan tot de room bovenop dreef, maar ondertussen liep de kwaliteit van de melk snel achteruit, vooral 's zomers. Een echt effectieve methode was er nog niet. Daarbij kwam ook nog de slechte hygiëne; een potstal was niet zo bevorderlijk om besmetting tegen te gaan.

De landbouwcrisis

De jaren 1878-1895 brachten een dieptepunt in het landbouwbedrijf: de grote landbouwcrisis. Wij kunnen rustig zeggen, dat het noodlot toen toesloeg, want de handel stortte volledig in. Armoe op het platteland was het gevolg. Men besepte dat er wezenlijk iets veranderen moest. Het idee om coöperaties te vormen bood een nieuw perspectief. De eerste coöperatieve zuivelfabriek ontstond in 1886 in Warga (Friesland). Al snel volgde Drenthe: De Wijk-Rogat kreeg in 1889 een coöperatieve zuivelfabriek.

Het was toen uiterst modern een stoomzuivelfabriek op te zetten. De stoomaandrijving werd gebruikt voor het karnen. Voor het ontromen gebruikte men grote, ovale, vertinde bakken, die met melk werden gevuld. De bakken werden d.m.v. ijs gekoeld. De room kwam boven drijven en kon er afgeschept worden; vervolgens werd er gekarnd. Toen er later centrifuges kwamen om de melk te ontromen was dat een grote vooruitgang;

Het personeel van de coöperatieve handkracht-boterfabriek "Winne en Bunne" (1896) voor de fabriek poserend met tuimelkarn.

(Foto: diss. J. Bieleman blz. 395)

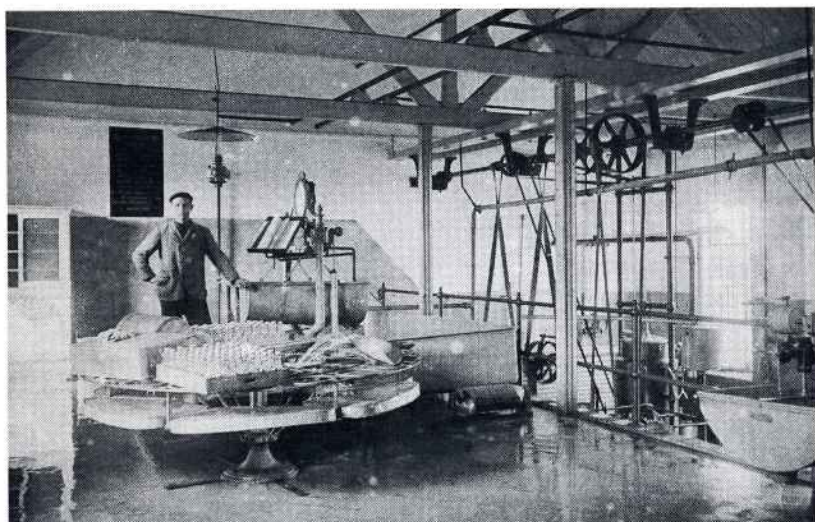
ontromen is dan een continu-proces geworden. Daardoor kon er efficiënter gewerkt worden.

In Midden-Drenthe was echter geen kapitaal voorhanden om stoomzuivelfabrieken op te richten. Naar het Limburgs model werden hier kleine handkrachtfabrieken gesticht. Daarvoor waren geen grote investeringen nodig en zonder stoom konden de kleine fabriekjes de melk van hun beperkte regio verwerken. De eerste handkrachtfabriek werd in 1894 in Erm gevestigd; de volgende in Borger.

In 1898 waren er in de gemeente Beilen 5 stuks, o.a. in

Het interieur van de coöperatieve stoomzuivelfabriek in Beilen.

(Foto: Archief F. C. Kerkhove)

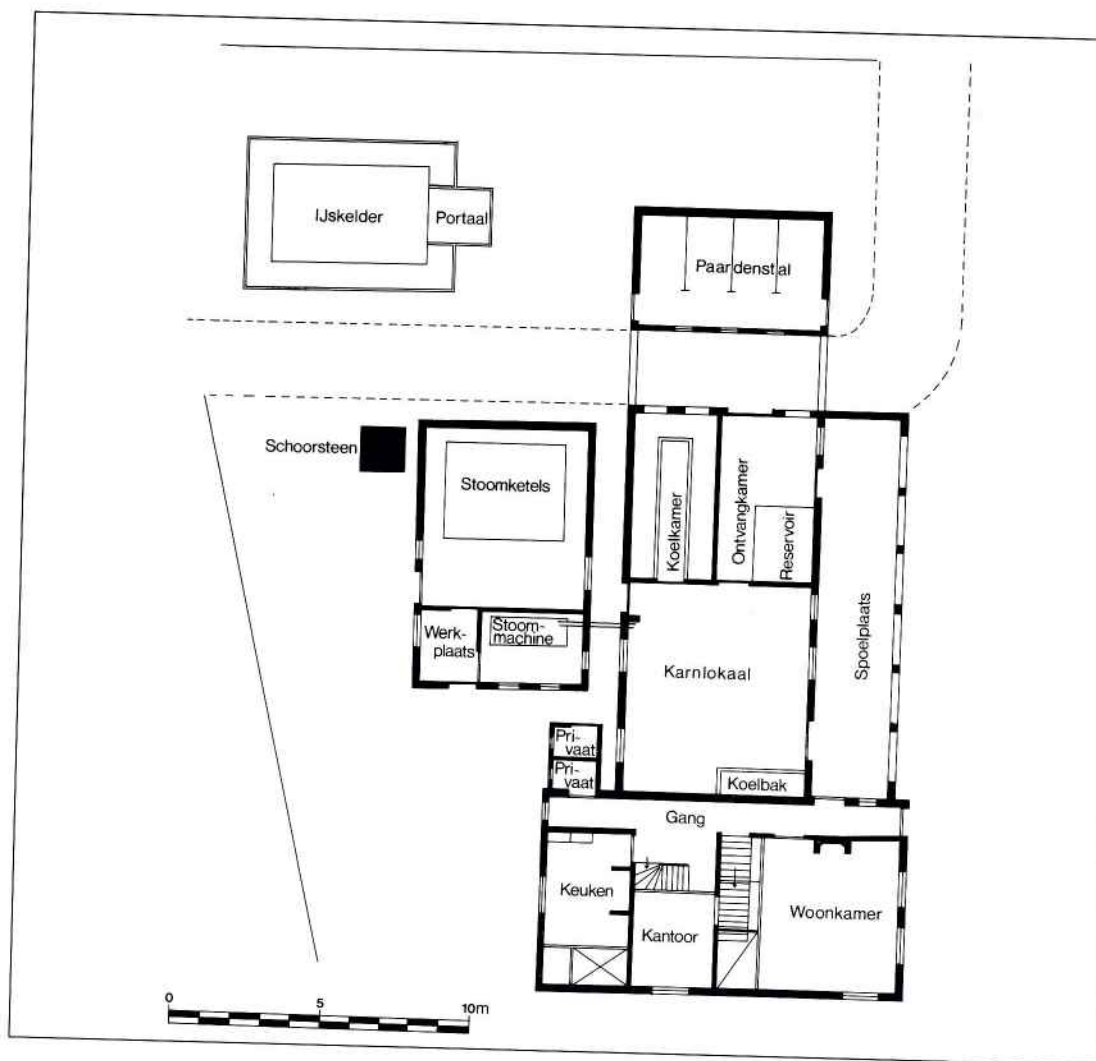
Holthe en in Klatering.²⁾ Elk Drents dorp kreeg nu vrij snel zijn eigen melkfabriek. Meer dan de helft daarvan waren handkrachtfabrieken. Deze laatste waren vooral in Midden- en Noord-Drenthe te vinden. In 1903 was het aantal zuivelfabrieken het grootst. Toch kon men nog niet een goede kwaliteit boter

bereiden. Er was nog steeds kans op besmetting; er werd namelijk nog niet gepasteuriseerd.

In Assen kwam een centrale boterknederij; dit was een begin van concentratie; maar de werkwijze was toch nog erg omslachtig.

De twintiger jaren

Omstreeks 1920 waren er in de gemeente Beilen nog drie zuivelfabrieken. Omstreeks die tijd zette de concentratie van zuivelfabrieken door. De handkrachtfabrieken verdwenen en elk dorp kreeg z'n nieuwe (grotere) stoomzuivelfabriek. Voor de boeren was dit een gunstige

ontwikkeling. Nu was het al mogelijk met één koe melk te leveren; één koe leverde al verdienste op. Dit was een stimulans voor de rundveehouderij. De kleine boeren hadden weer goede kansen. Het gevolg was dan ook, dat het aantal klein boeren toenam.

De varkenshouderij

De landbouwcrisis had ook grote invloed op de varkenshouderij gehad. De uitvoer van vette varkens (zolders) naar Duitsland stopte; de grenzen waren voor varkens gesloten. Dit leverde de nodige problemen voor de Drentse landbouwers op, want de varkenshouderij was min of meer de kurk waarop het gemengd bedrijf dreef. Gelukkig kwam er vanuit Engeland vraag naar

De ontwerp-plattegrond van de eerste Drentse coöperatieve stoomzuivelfabriek te Rogat (gemeente De Wijk) die op 21 januari 1889 in werking werd gesteld. (Bron: Gemeentearchief De Wijk, inv.no. 267)

vers geslacht varkensvlees; lichte varkens van zo'n 50 kg kwamen daarvoor in aanmerking, de zgn. Londense biggen. Exportslachterijen te Assen, Gieten, Emmen, Hogeveen en Coevorden³) gingen hierin een grote rol spelen. Het varkensvlees werd per trein naar Vlissingen of Hoek van Holland vervoerd, zodat het al de volgende ochtend in Londen op de markt kon komen. Dankzij een goed landelijk spoorwegnet liep dit vervoer vlekkeloos. Voor dit soort varkensvlees had Nederland

geen concurrentie van Denemarken te duchten; de grotere afstand over zee speelde de Denen hierin parten. Hun specialiteit werd bacon.

Voor de Drentse boeren was het werken voor deze Londense biggen zeker interessant. De varkens waren betrekkelijk snel op gewicht. Dit betekende, dat het geïnvesteerde geld snel terugkwam. Ook was dit een enorme stimulans voor de varkensfokkerij die vooral in Zuidwest-Drenthe te vinden waren. De biggen werden in de fokkerijen gehouden tot ze zes weken oud waren; daarna gingen ze naar de afnemers.

Aantrekkende conjunctuur

Na 1900 trok de conjunctuur aan; de landbouwcrisis behoorde tot het verleden. Men maakte betere prijzen voor de producten, daarbij nam de rundveestapel toe. Vooral het kleine boerenbedrijf groeide sterk in aantal.

In 1910 waren er in de gemeente Beilen per bedrijf gemiddeld zes koeien. De landarbeiders hielden zelf één à drie varkens, terwijl de boeren drie à zeven varkens hielden. Daarbij dient te worden opgemerkt, dat de kleine bedrijven vol-

Veemarkt Beilen. Op de achtergrond de boerderijen van de familie Brunsting.
(Foto: Archief Hist. Ver.)

ledig afhankelijk waren van de export en van de invoer van veevoer. Men zag dit evenwel niet als een probleem.

Eerste wereldoorlog

Tijdens de Eerste Wereldoorlog vielen de in- en uitvoer weg. Dat betekende, dat het gemengd bedrijf omgebouwd moest worden. De nadruk kwam toen op de verbouw van granen te liggen, vooral rogge.

Herstel en crisis

Na 1918 herstelde de situatie van voor de oorlog zich. Nieuw was, dat in de loop van de twintiger jaren de pluimveehouderij opkwam; kippen en eieren werden belangrijke producten. Toch bleef niet alles koek en ei in de landbouw. In de twintiger jaren werd er te veel geproduceerd; er ontstonden overschotten.

In 1926 kwam de grote klap: Engeland sloot de grenzen voor Londense biggen.

Men probeerde deze tegenslag op te vangen door over te schakelen op "bacon-varkens"; dit ging echter met de nodige moeilijkheden gepaard.

Daarbij kwam ook nog de concurrentie van Denemarken, het land dat op bacon-gebied een sterke positie had.

De kleine boeren kregen het dan ook moeilijk; de fokkerij kreeg de zwaarste klappen te verduren. Als in 1931 de crisis

in alle hevigheid toeslaat, zijn het vooral de kleine bedrijven die sterk worden getroffen. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat de beweging "Landbouw en Maatschappij" hier juist groeide.

In 1937 werd de "Dienst Kleine Boerenbedrijven" ingesteld. Deze dienst probeerde, waar mogelijk, hulp te bieden.

Intussen probeerde

de regering d.m.v. wetgeving geld binnen te halen om de door de crisis getroffen landbouw enigszins overeind te houden. In 1932 zagen de "Crisis-zuivelwet" en de "Crisis-varkenswet" het licht. Dat betekende, dat de consument voor de landbouwprodukten iets meer moest betalen om zodoende hulp te bieden. Te constateren valt, dat de overheid d.m.v. 'subsidies' ingrijpt in het economisch vrije handelen van de boeren; een eerste stap op de weg welke nog steeds wordt afgelegd.

Kunstmest

Tenslotte vertelde dhr. Bieleman nog iets over het gebruik van kunstmest. Aanvankelijk werd er veel tijd en energie in de mestbereiding gestoken: plaggen-steken, de potstal, mest op het land brengen, dit alles was behoorlijk arbeidsintensief.

Omstreeks 1880 werd er in de veenkoloniën propaganda gemaakt voor het gebruik van kaliummest. Boeren werden uitgenodigd om hierover voorgelicht te worden. Dit gebeurde bij voorkeur op avonden met volle maan; de boeren konden bij het maanlicht de weg goed zien. Omstreeks 1890 kwam het gebruik van Thomas slakkenmeel in zwang. Dit had een duidelijke invloed, want de opbrengsten stegen. Zo nam in Drenthe de opbrengst van haver, winterrogge en aardappelen sedert deze tijd toe. Daarbij ver-

minderden de jaarlijkse fluctuaties; men kon constanter produceren. Zo bracht een hectare aardappelland vóór het gebruik van kunstmest ± 180 hl aardappelen op. In 1920 was dit gestegen tot 280 hl per ha. Het gebruik van kunstmest zorgde er ook voor, dat er na 1920 meer en meer grote ontginningen kwamen. Sinds dat jaar nam het cultuurland in midden-Drenthe met 60% toe.

Wel ontstonden er typische problemen. Zo constateerde men een kopergebrek in de grond. Kopersulfaat bracht de oplossing. Ook werd op diverse landbouwgronden een gebrek aan magnesium geconstateerd. Toen men deze 'gebreksziekten' evenwel onder de knie wist te krijgen, kon men spreken van succesvolle ontginningen. Het gevolg hiervan was echter, dat de heidecomplexen snel kleiner werden; daarmee samenhangend verdwenen de schaapskudden en werd het Drentse heideschaap een zeldzaamheid. In 1870 waren er ± 130.000 schapen, in 1930 werden er nog maar 15.000 geteld. Heide en schap horen bij elkaar; een onomkeerbaar proces had de teloorgang van wat wij nu zien als een romantische tak van het boerenbedrijf bevorderd.

Tot zover dhr. Bieleman in zijn lezing over het Drentse landbouwbedrijf, die samenvattend zei, dat er in Drenthe in de loop der jaren grote veranderingen zijn opgetreden, maar dat de boeren deze altijd

goed hebben weten op te vangen.

T. L. Kroes

- 1) J. Bieleman, Boeren op het Drentse zand 1600-1910
Een nieuwe visie op de oude landbouw. Utrecht 1987
- 2) Nader onderzoek zal worden gedaan. (red.)
- 3) En ook in Beilen (red.)

Potstal

Bestuur Historische Vereniging Gemeente Beilen:

drs. G. J. Dijkstra, Pinksterbloem 42, 9411 CH Beilen, tel. 05930-24826 – voorzitter
mr. G. Lindeyer, Esweg 133, 9411 AE Beilen, tel. 05930-25587 – secretaris
D. J. Rosenberg, 't Spiek 11, 9411 KX Beilen, tel. 05930-22698 – penningm. en ledenadm.
L. Kinds, Hoofdstraat 17, 9414 AA Hooghalen, tel. 05939-2478
A. Rutgers-Gerrits, Brinkkampen 37, 9417 TC Spier, tel. 05936-2694
G. Schuringa-Terpstra, Esweg 75, 9411 AC Beilen, tel. 05930-25991
H. L. G. Schuur, Nieuwe Es 10, 9418 PS Wijster, tel. 05936-2412
B. Tattje-Bos, Meerweg 10, 9415 TD Hijken, tel. 05930-23475

Lidmaatschap

Lidmaatschap van de vereniging bedraagt f 30,- per jaar.
Postleden betalen f 37,50.
Bankrek.nr. 30.65.27.774 t.n.v. Hist. Ver. Gem. Beilen.
Postbank nr. 3090700.

Lezingen, activiteiten:

Ma. 7 oktober 1991: In Drijber in het Dorpshuis:
B. Feyen over "De geschiedenis van Drijber." Aanvang 20.00 uur.
Do. 7 november 1991: In Hijken in "De Dorpshoeve":
drs. H. G. Roelfsema-v. d. Wissel over "De gezondheidszorg in
Drenthe." Aanvang 20.00 uur.
Di. 22 januari 1992: In Beilen in Hotel Prakken:
dr. P. Th. F. M. Boekholt over "Meester Van Cleef en het
onderwijs in Drenthe." Aanvang 20.00 uur.

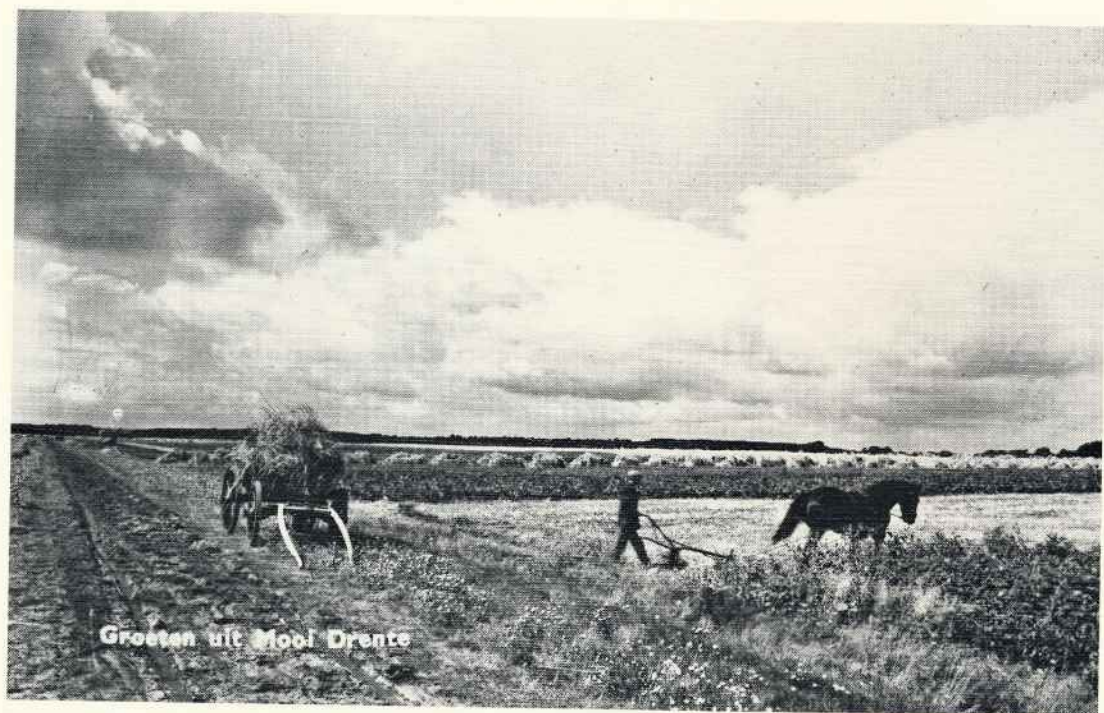
Introducées

Voor het bijwonen van lezingen mag u introducées meenemen.
Zij hebben gratis toegang.

Nabestellen foto's:

Het is mogelijk om foto's uit het tijdschrift na te bestellen. De
prijs voor een foto is vastgesteld op f 3,-, excl. verzendkosten.
Het gaat hierbij om foto's uit het foto-archief van de vereniging
en foto's van particulieren of instellingen die toestemming voor
het vermenigvuldigen van de foto's hebben gegeven. Foto's
~~kunnen nabesteld worden bij T. L. Kroes, tel. 05930-23382. Bij de
heer W. Bakker kunnen foto's uit zijn foto-archief worden be-
steld: tel. 05930-23167. Bij de heer J. Bijkerk kunnen foto's uit
zijn archief worden besteld: tel. 05933-31274.~~

info@historiebeilen. nl

(foto's: Archief J. Bijkerk)